

1950-2000 Yılları Arasında Ankara'daki Sergi Mekânları ve Galeriler*

*Exhibition Spaces and Galleries in Ankara from 1950 to 2000***

Mine BİCAN

Öğretim Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Müzik ve Güzel Sanatlar Bölümü, Ankara, Türkiye
Lecturer, Middle East Technical University, Department of Music and Fine Arts, Ankara, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-4573-5786
mineb@metu.edu.tr

DOI: 10.5505/jas.2022.03371

Öz

Cumhuriyet ideolojisinin temellerinin atıldığı başkent Ankara, modern Türkiye'nin kültürel kimliğinin belirlendiği ve aynı zamanda birçok sanat ve kültür etkinliğinin sistemli bir şekilde yaşantımıza kazandırıldığı kent olmuştur. 1946'da, çok partili dönemle birlikte, sanat ve kültür alanında devlet desteği azalmış, sanat alanı sivil kuruluşlar ve şahıslar aracılığıyla etkinliklerini sürdürmüş, kendine alan açmaya devam etmiştir. 1950 ve 2000 yılları arasında Ankara'da düzenlenen sergi etkinliklerinde kullanılan adresleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, çeşitli süreli yayın taramaları, Ankaralı sanatçıların kişisel arşivlerinin incelenmesi ile sanatçılar ve galericilerle yapılan sözlü tarih çalışmalarından faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında ulaşılan verilere göre, Ankara'daki sergi mekânları ve galerilerinin incelenen dönemdeki sayısı toplamda 272 adettir. 2000 yılı öncesinde açılmış ve günümüzde faaliyetlerini sürdürenlerin sayısı ise 75'tir. Bunların arasında ise sadece 15'i özel galeri işlevinde olup, diğerleri ise eğitim kurumlarına, bankalara, yabancı kültür merkezlerine, resmî kurumlara, müzelere, büyükelçiliklere, otellere, belediyelerin kültür merkezlerine ve diğer kuruluşlara aittir. 1950'lerden itibaren devlet desteğinin azalması sonucunda, girişimlerin 1970'li yıllarda hız kazanması ve 1980'lerde yaşanan siyasal gelişmeler ve liberal ekonomi politikaları neticesinde galerilerin sayıları artmıştır. Salt biçimde üretimlerin paylaşımına odaklanmaktan ziyade sanat piyasasının oluşumuna katkı sağlayan ve eşlik edilen süreç ise 1990'lı yıllarda belirginlik kazandığı sonucuna varılarak, Ankara kültür ve sanat belleğinde izleri silinen sergi mekânları ve galerilerine yönelik kapsamlı bir hatırlatma yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sanat ortamı, Sergileme, Sergi mekânları, Galeriler, Ankara

Abstract

Ankara, the capital city in which the foundations of the republican ideology were laid, has exhibited the cultural identity of the contemporary Turkey through many artistic and other cultural events. Although there was reduced support for arts and culture during the multi-party period in 1946, artistic activities continued through the work of non-governmental organizations and individuals. A number of periodical publications, an analysis of personal archives of Ankara artists, and the study of oral history with gallery exhibitors, are all used in this study to identify the places in which exhibition activities were held between the years of 1950-2000. A total of 272 exhibition spaces and galleries in Ankara are considered in the study. There are 75 exhibition spaces and galleries which opened before 2000 and are still in operation. 15 of these operate as private galleries, while others are under the ownership of educational

* Makaleye konu olan araştırma, 2020 yılı VEKAM Araştırma Ödülü'ne hak kazanmıştır.

** The research covered in this article received the Koç University VEKAM Research Award in 2020.

institutions, banks, foreign cultural centers, official institutions, museums, embassies, hotels, cultural centers of municipalities and other organizations. As a result of the decrease in state support since the 1950s, the number of galleries has increased due to the initiatives gaining momentum in the 1970s, as well as the political developments and liberal economic policies of the 1980s. As artistic support and records of the formation of artistic bodies, rather than the announcing of artistic productions, only began in the 1990s, this study serves as a comprehensive reminder of the exhibition spaces and galleries whose traces have been erased from the cultural and artistic memory of Ankara.

Keywords: Artistic environments, Exhibiting, Exhibition spaces, Galleries, Ankara

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca Ankara'da, Türk Ocakları, Halkevleri, çeşitli okulların salonları, pastaneler ve sergievi gibi kurumlar sergi faaliyeti ihtiyaçlarını karşılamışlardır (Altay, 2021, s. 352-355). 1946'da çok partili döneme geçişle birlikte 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin ekonomik ve endüstriyel anlamda gelişmelere öncelik vermesiyle, kültürel ve sanatsal faaliyetler eskisi kadar destek görememiştir. Bu durum bireysel veya grup teşebbüsleri ile özel galerilerin açılmasında bir anlamda önemli rol oynamıştır. 1948'de Sanat Sevenler Kulübü,¹ 1952'de Helikon Sanat Derneği ve 1957'de Galeri Mılar, Ankara'da özel girişimler sonucunda açılan galerilerdendir. Dönemin çeşitli sanat etkinliklerini düzenlemelerinin yanı sıra, sergi faaliyetlerinin de gerçekleştiği bu mekânlar, Türkiye'de özel sanat galericiliği anlayışının doğmasına katkıda bulunmuşlardır.

1950'lerde ülkelerinin kültürel propagandasını yapmak amacıyla açılan yabancı kültür merkezleri, önceki yıllarda olduğu gibi, bu dönemde de mekânlarını sergileme amaçlı kullanmaya devam etmişlerdir. Ayrıca Türk İngiliz Derneği (1948) ve 1951 yılında kurulan Türk Amerikan Derneği hem Türk hem de yabancı sanatçıların sergilerini düzenlemiştir (Özkan Koç ve Önal, 2021, s. 112-121).

1960'lı yılların başından 2000'li yıllara kadar özellikle halk ile sanatı iç içe tutmayı amaç edinen ve bu anlayış ile yola çıkan Devlet Güzel Sanatlar Galerisi (DGSG) de Ankara'da sergi faaliyetlerinin gerçekleştirildiği diğer önemli mekândır. 1950'lerden başlayarak özel bankala-

rın sanata katkıları görünür olmaya başlamış, bu katkılar 1960'larda artarak, 1970'li yıllarda iyice görünürlük kazanmıştır. Görüşmecilerden İmren N. Erşen'e göre Ankara Kavaklıdere şubesinde sanat galerisi açan Akbank'ın (Şekil 1), Kızılay şubesinde olduğu gibi diğer illerde de galerisi bulunmaktadır. Benzer biçimde İş Bankası'nın da Ankara Kızılay şubesinde bulunan sergi mekânları ile dönemin etkin banka galerileri arasındaki yerini aldığı görülmüştür (Kişisel iletişim, 21 Mayıs 2021). Böylece sanata farklı biçimlerde destek olmayı ilke edinen bu kuruluşlar, "banka galerisi" kavramının yerleşmesinde de rol oynamışlardır. 1970'li yıllara doğru, Türkiye küreselleşme politikalarına ayak uydurmaya başlamıştır. 1970'ler, Türkiye'de sanayinin yükselişe geçtiği, önemli şirket sahiplerinin holdingleştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakko (1973, Ankara), Beymen (1984, Ankara) gibi prestijli mağazaların bir katlarını hem İstanbul'da hem de Ankara'da sergi mekânı olarak sanat ortamına kazandırmaları ve yapılan etkinliklerin uzun süreli sergiler olması önemlidir (Şumnu ve Uluyurt, 2019, s. 180). 1970'li, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca galerilerin artması ile sanatta yeni bir döneme girilmiş, yeni sanat ortamları çoğalmaya başlamıştır.

Bu çalışmada, zaman içerisinde alternatif sergi mekânı arayışları ve özel galerilerin açılmasıyla birlikte sergi faaliyetleri irdelenmiştir. Kültür kurumlarının -özelinde sergi mekânlarının ve galerilerin- işleyişi, düzenledikleri etkinlikler çerçevesinde incelenmiş ve siyasi değişikliklerle birlikte Ankara'da düzenlenen sanat faaliyetlerinin rotası izlenmiştir. Aynı zamanda, açılan özel galerilerin gerçekleştirmiş olduğu sanatsal hareketliliğin incelen-

1 Ankara'nın en köklü kurumlarından birisi olan Sanat Kurumu, 1948'de "Sanat Sevenler Kulübü" adıyla kuruldu. Ardından, 1952'de "Sanat Sevenler Derneği" olarak adını ve yapısını değiştirerek, Türkiye'nin kültür ve sanat yaşamındaki yerini aldı. 1967'de Derneğin yapısı, Bakanlar Kurulu Kararı ile 'Kamuya Yararlı Dernek' şeklinde değiştirildi. "Sanat Sevenler Derneği" adıyla etkinliklerini sürdürmeye devam eden Dernek, 1981'de "Sanat Kurumu" adını alarak bugünkü yapısına kavuştu. 1964'ten itibaren tiyatro, 1984'ten beri de plastik sanat alanında ödüller veren Kurum, 1993'ten bu yana da Sanat Kurumu Onur Ödüllerini vermeye devam etmektedir ("Sanat Kurumu," 2017, s. 2)

mesiyle, Ankara'nın sergi mekânları ve galerilerinin geçmişi araştırılarak bir araya getirilmiştir. 1950 ve 2000 yılları arasında 10'ar yıllık süreçlerde Ankara'da düzenlenen sergi etkinliklerinde kullanılan adresleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, çeşitli süreli yayın taramaları, Ankaralı sanatçıların kişisel arşivlerinin incelenmesi ile sanatçılar ve galericilerle yapılan sözlü tarih çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu doğrultuda toplamda 16 kişi ile görüşülmüştür. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmasına dâhil olan tüm görüşmecilerden, bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

1950'li ve 1960'lı Yıllarda Sergi Mekânı Sorunları ve Galeri Arayışları

İstanbul ve Ankara başta olmak üzere 1950'li yıllardan başlayarak, 1960'lı yıllarda da sergi faaliyetlerinin mekânsal artışı söz konusudur ancak bu artışın profesyonel anlamda olduğu pek söylenemez. İstanbul'da ve Ankara'da yoğunlaşan etkinliklerle, bulunabilen her türlü mekânın galeri niyetine kullanılabilirdiği görülmektedir. Neredeyse her türden üretimin sergilenebileceği, satış olsun olmasın, amatör bir atmosferde, kendine özgü yoğun bir sanat ortamı oluşmaya başlamıştır (Antmen, 2005, s. 48-50). Ankara'nın önde gelen galerisi olan Helikon'a

ilişkin bir haberde, 1952'de bir grup Ankaralı sanatçı, yazar ve müzisyenin kurduğu, 1950'lerin kültür ve sanat ortamında önemli bir yere sahip olduğu bildirilmektedir (Antmen, 2005, s. 50-51). Helikon Sanat Derneği ve o dönem Ankara'daki diğer sergi mekânlarına yönelik detayları Lütfü Günay şu şekilde anlatmaktadır:

Helikon Derneği 1949 veya o dönemde kurulmuş demek. Kurucuları Ankara'nın aydın kimseleri; üniversite hocaları, profesörler, yazarlar falan. Orada ilk kez 1954 yılında Adnan Çoker'le ikinci ortak sergimizi açtık, yine izahatlı olarak. 1955 yılında mart ayında ben tek başıma Helikon'da ikinci kişisel sergimi açtım.... Başka sergileme yerleri vardı. Özellikle Sanatseverler Derneği, tiyatro sanatçılarının kurduğu bir dernekti ama orada isim yapmış sanatçılara yer verilirdi. Orduvinde de karma sergiler düzenlenirdi. Ankara Ressamlar Birliği adında resmî olmayan bir topluluk vardır, her sene sergi açardık değişik yerlerde. Türk Amerikan Derneği, Fransız Kültür Merkezi, Alman Kültür Merkezi, Orduevi salonları gibi yerlerde... (Altan, 2014, s. 76).

İlk galeriler olarak adlandırılan fakat yapıları itibarıyla alternatif sergileme mekânı anlayışıyla Ankara'da kültürel

Şekil 1. Ankara Akbank Sanat Galerisi'nde 30 Mart 1973 ilkbahar karma sergi açılışından bir kare (Soldan sağa: Perihan Günay, Sevim İnaltong, İmren N. Erşen, Eşref Üren ve Lütfü Günay).

Kaynak: Lütfü Günay Kişisel Arşivi.

ve sanatsal etkinliklerin yapıldığı bir numaralı mekânlar olarak Helikon Derneği Galerisi ve Sanatseverler Derneği Galerisi (Şekil 2) karşımıza çıkmaktadır. Helikon Derneği Galerisi, 1952'de Bülent Arel, Selma Arel, Bülent Ecevit, Raşan Ecevit, Rasin Arsebük ve Zerrin Arsebük tarafından bir apartman dairesinde, Halkevleri'nin kapatılmasından doğan boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuştur. O dönem soyut sanatı destekleyip, herhangi bir kurum veya kuruluştan yardım almadan kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmış olan mekân; düzenlediği sergiler, konserler, konuşmalar ve özellikle ilk defa yönetici sınıfı dışındaki kişilere de sanat eseri satmayı başarmasıyla avangard konumda olmuştur. Bir buluşma merkezine dönüşen ve bir nevi kültür-sanat merkezi gibi işleyen galeri, ne yazık ki uzun soluklu bir yaşam sürdürmemiştir. Dönem gazetelerinde 6-7 Eylül olayları sırasında Yunanca kökenli isminden dolayı tepki toplamış ve galeri sahipleri hakkında soruşturma başlatılmıştır. Soruşturmanın ar-

dından, galerinin önce geçici olarak kapatıldığı haberleri basında yer almış, yasak kalktıktan sonra, bir süre daha faaliyet göstermiş ve kapanmıştır. Ankara'nın bir diğer özel galerisi ise; 1957'de Mimar Selçuk Milar tarafından kurulan ve açık kaldığı yıllar boyunca Ankara'nın en çekici sanat merkezi hâline dönüşen Milar Mobilya ve Dekoratif Sanatlar Galerisi olmuştur. Sergi salonu olarak tasarlanmış bir mekân olması açısından önemli bir adım olarak görülmüştür. Sanat eserlerinin yanı sıra, Milar'ın tasarladığı mobilyaların da sergilendiği ve geçimini bu mobilyaların satışından sağlayan galeride sergi yapmak, dönemin sanatçıları için mekânsal nedenlerle bir avantaj olarak görülmüştür (Önsal, 2006, s. 85-86).

Millî Kütüphane Sanat Galerisi,² Yabancı Misyon Merkezleri ve özellikle de Sanatseverler Derneği (Şekil 3A ve 3B) uzun süre etkinliklerini sürdürebilmiş ve Ankara'nın uzun soluklu cazibe merkezi olma özelliğini taşımıştır.

Şekil 2. Sanatseverler Derneği galerisinde Metin Nigar Sergisi'nin açılışından bir kare, Mart 1962.

Kaynak: Eşref Üren Kişisel Arşivi.

2 Millî Kütüphanenin salonlarından birisi 1959 yılında devamlı bir resim sergi salonu hâline getirilmiştir. Bu salonda ilk sergiyi Hulusi Mercan 2 Nisan'da açmıştır. Sergi salonu için Haziran'a kadar bir program hazırlanmıştır (Ankara'da Sanat, 1959, s. 15).

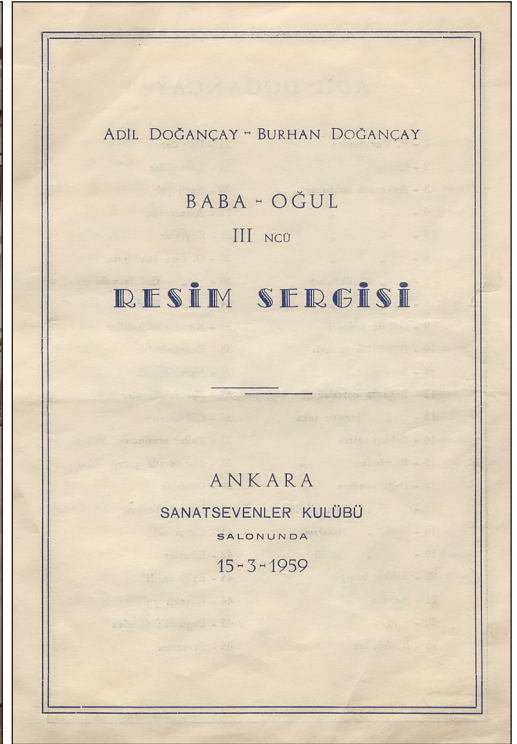
Sadece sözü edilen galeriler değil, bu dönemde unutmamak gerekir ki İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere banka galerileri kültür ve sanat faaliyetleri açısından son derece etkili olmuşlardır.

Bu mekânların sergileme niteliği taşımasının yanı sıra, sanatçılara ve sanat çevresine önemli katkılarının olduğunu Üstünipek'in Gürol Sözen'den yaptığı şu aktarımdan da anlaşılmaktadır:

Bir de o galerilerin bize getirdiği bir yarar vardı. Edebiyatçısı, gazetecisi ya da diğer ressamı, heykeltıraşı, seramikçisi hepsi gelirlerdi. Onlar yanlışlarını söylerlerdi. Şimdi galeri sayısının çok yükseldiği, İstanbul içinde ulaşım zorlaştığı için herkes dağılmış durumda. Yani o galeriler biraz okul gibi çalıştı (Üstünipek, 1998, s. 144).

Gürol Sözen'in Taksim Sanat Galerisi için söylediklerine paralel ifadeleri sanatçı İmren N. Erşen, Ankara Devlet Güzel Sanatlar Galerisi için şu sözlerle aktarmaktadır:

“Sergi izlemeye galerilere genellikle belli bir kesimden insanlar geliyordu ancak DGSG'nin durumu birazcık daha farklıydı. Oraya dışarıdan ısınmak için de olsa insanlar girerlerdi ve resimlere bakarak önünden geçerlerdi ama muhakkak bir şeyler öğrenirlerdi. Zafer Çarşısı'ndaki DGSG halka inmiş bir galeriydi. Bence orada çok insan, çok şey öğrendi benim gördüğüm kadarıyla. Orada çocuklar için Cıvıltı Akademisi kurulmuştu, Eşref [Üren] Hoca da katıldı. Diğer taraftan bütün esnaf dolanıyordu, dışarıdan gelen insanlar nedir burası diye bakıyorlardı ve her türlü insan gelip geziniyordu. O görgü, bilgi ile çocuklarını kursa getirenler bile olmuştu. Orası bence halka yakın yerdi, diğer galerilere belki halkın girmesi biraz zor olabiliyordu ama buraya giriyorlardı. Dahası, Eşref Üren, Turgut Zaim, Nüzhet İslimyeli gibi isimler her zaman orada mutlaka bulunuyorlardı. Gidip konuşacağın, dertleşeceğin, kendini göstereceğin, soru soracağın insanlar muhakkak orada bulunuyorlardı. Bu çok güzel bir şey, onları gören insanlar da ne oluyor burada diye muhakkak soruyorlar-

Şekil 3A ve 3B. Ankara Sanatsevenler Derneği'nde açılan 'Baba-Oğul' III. Resim Sergisi ve katalogu, 15 Mart 1959. Kaynak: Koç Üniversitesi VEKAM Arşivi, Envanter No: 3133 ve A742.

di. Burada kim konuşuyor, ne konuşuluyor, niye çocuklar orada bir şeyler yapıyor diye merak edenler vardı; yani orası çok başka bir yerdi ve çok güzeldi. Sonrasında kurumun kapatılması çok kötü oldu.“ (İmren N. Erşen, Kişisel iletişim, 29 Temmuz 2017).

Dönemin sergilerine ev sahipliği yapmış unutulmaması gereken mekânların, 1950'li, 1960'lı yıllar sürecindeki atmosferine dair ise Lütfü Günay şunları aktarmaktadır:

Resim çevresi o dönemde İstanbul'dakinin aşağı yukarı aynıydı. 1920-1930 arası Cumhuriyet'in ilk yıllarında Avrupa'ya gidip sanat eğitimi almış, çok az bir farkla birbirlerinin aynıydılar. Kişiliklerini bulmuş olmalarına rağmen bir çıkış, bir yenilik yoktu. Figüratif çalışıyorlardı. Bu yaşlılar: Eşref Üren, Cemal Bingöl, Arif Kaptan, Refik Epikman, Nurettin Ergüven, Turgut Zaim, İhsan Cemal Karaburçak (yalnız bu sanatçı daha modern) ve diğerleri. Özel sanat galerileri yoktu. Çok seyrek sergi açılırdı. Böyle bir dönemde Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nin açılmasını dört gözle beklerdik. Eskiden her 29 Ekim'de açılan bu sergi sonradan Mayıs ayında açılmaya başladı. Ve

Mayıs ayının gelmesiyle Ankara'da sanat yaşamı bir başka türlü olurdu. Canlanırdı. Devlet Resim ve Heykel Sergisi bir ay açık kalırdı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin (Şekil 4) alt salonlarında açılırdı. O dönemde tek sergi oydu. Başka galeriler yok, bazı mobilya³ mağazalarında, özellikle Kumrular Caddesi'nde bir mimarın mobilya teşhir mağazası vardı, orada sergi açılırdı ama hep isim yapmış kişilerin sergileri olurdu. Genç kuşak sanatçılar daha piyasada yoktu (Altan, 2014, s. 75).

Bu mekânlar, sergileme niteliği açısından sorgulansa bile, Ankara'da 1950'li yılların sergileme mekânı gereksinimini önemli ölçüde karşılamıştır. Bu sürecin devamında etkinlik kazanmaya başlayan, özellikle Akbank sanat galerisi başta olmak üzere banka galerileri de eklenebilmektedir. Ayrıca bankaların ileriki yıllarda sanat ortamına sağlayacağı katkıların önemli bir örneğini sunmaktadır (Üstünipek, 1998, s. 145).

27 Mayıs 1960 tarihinde askeri müdahale ile DP'nin iktidarı sonlanmış ve 1961 yılında çeşitli düzenlenmeleri içeren yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Bu anayasaya

Şekil 4. Lütfü Günay ve Adnan Çoker “Orijinal Sergisi,” DTCF Farabi Salonu, 10-16 Şubat 1953.

Kaynak: Lütfü Günay Kişisel Arşivi.

3 Lütfü Günay'ın tarifinde yer alan bu mekân, 1957 yılında Selçuk Milar tarafından açılan Milar Mobilya ve Dekoratif Sanatlar Galerisi'dir.

sosyal devlet ilkesi dâhil edilmiştir ve böylelikle sosyal adalet düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır. Bu sürecin sanat ortamına önemli katkıları olmuştur. Bunlardan biri; devletin sanata destek olma sürecine, tartışmalarla çözüm aranmaya başlanmasıdır. Diğer yandan ise telif hakları, müzecilik çalışmaları, sanatçı hakları, Türk sanatçıların yurt dışında da tanınırlığını artırma çalışmaları gibi konular böylelikle gündeme gelmiştir (Bek, 2012, Sülün, 2018, s. 38'de aktarıldığı gibi). Bu dönemde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ile planlı ekonomiye geçilmiştir. DP'nin iktidarda kaldığı süreçte, tarım politikalarının ardından özel sektörde bu alana yönelme yaşanmış ve sanayileşme ivme kazanmıştır. 1961 yılında yapılan genel seçimlerde ilk kez koalisyon hükümeti kurulmuş ve 1965'te Adalet Partisi, 12 Mart 1971'deki askeri muhtıraya kadar iktidar olarak kalmıştır. ABD'de küreselleşme ve kapitalizm karşıtı görüşlerin bir araya geldiği, aynı koldan gençlik hareketi olarak oluşan 68 kuşağı, dünyanın birçok yerinde olduğu kadar Türkiye'de de önemli bir muhalefet kanalı olarak öne çıkmıştır (Yılmaz, 2019, s. 134). Toplumsal yaşantıdaki bu hareketliliğin sanatta yarattığı etkiyi Erhan Altan'ın 2012 yılında Lütfü Günay ile yaptığı söyleşisinde, Günay'ın verdiği bilgilerden anlamak mümkün olacaktır:

Demokrat Parti'nin son dönemlerinde, aynı bu dönem gibi, Ankara'da öğrenci hareketleri, mitingler var. Duvarlara afişler yapıştırılıyor, o afişleri başka bir grup yırtıyor. Yani öğrenci hareketleri, sağ-sol mücadelesi var. Sağcıların yapıştırdığı afişleri solcular yırtıyor, solcuların yapıştırdığı afişleri sağcılar yırtıyor. Ve onlar duvarlarda soyut kompozisyonlar oluşturuyor, değişik renklerde kâğıtlar kalıyor, adeta resmin bitmiş hâline benziyordu. Özellikle Kızılırmak Sokak başlı başına öyle bir caddeydi. Hep afişleri oraya yapıştırırlardı nedense, bilemiyorum. Koyu yeşil trafo istasyonlarının üzerinde afiş kalıntıları soyut resme rahat bir örnek olarak çok sayıda resminin konusu oldu. Hatta isimleri bile şöyleydi: Eski bir duvarda yaşıntı, duvarda yeni yaşıntı... böyle isimler koydum. Bu resimler ilk soyut resme başladığım zaman yoktu. O dönemde politik yaşam daha düzen içindeydi. Demokrat Parti'nin son yıllarında politik yaşam bozuldu ve öğrenci hareketleri başladı (Altan, 2014, s. 80-81).

Toplumsal dinamikler bir taraftan değerlendirilmeye çalışılırken diğer taraftan da sanat mekânlarına çözümler aranmaktadır. İstanbul'da galeri ve sergi mekânı azlığına çözüm arayan sanatçıların yanı sıra, Ankara'da da doğru

dürüst ve sürekli sergi salonu olmayışını Sami N. Özerdim *Yeditepe* dergisinde kaleme aldığı "Ressama Sığınak" başlıklı yazısında: "Gerçekten Ankara'da hâlâ doğru dürüst ve sürekli bir sergi salonu yoktur. Ne zaman sanata öne sürseniz 'önce başka işler var' deniliyor. Opera binası yapılıırken hep 'daha hastanelerimiz tamam değil!' feryatları yükseliyordu" (Özerdim, 1961, s. 5) şeklindeki ifadeyle, devlet organlarının yaklaşımlarını aktarmakta ve devlet desteğinin hissedilmediğini açıkça ifade etmektedir. Ayrıca, bir sezon boyunca Millî Kütüphane'nin sergi salonunun kapalı kaldığını, bunun sonucunda ise 8-10 sanatçının sergi açmaktan mahrum bırakıldığını dile getirmektedir.

Çalışma kapsamında Ankara'da, 1960 ve 1970'li yıllarda sanat hayatında aktif olan sanatçıların kişisel arşivlerinde incelemelerde bulunulmuştur. Ayrıca çeşitli süreli yayın taramalarından da yola çıkarak, sanatçıların katıldıkları sergilerin davetiyeleri ve kurumlarla ilgili yazışmalardan saptanan mekânlar belirlenmeye çalışılmıştır. 1960'lı yılların Ankarasında etkinlik sürdüren sergi mekânları ve galerileri arasında Sanatsevenler Derneği Galerisi, Akbank Sanat Galerisi, Millî Kütüphane Sergi Salonu, Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Doğuş Galerisi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kızılay'daki Kanser Savaş Derneği, Halkevleri Enstitüsü, Aydınlikevler'deki Çil Horoz Restoran, Ergüven Güzel Sanatlar Galerisi, Mithatpaşa'daki Toplum Kitabevi, Gazi Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Amfisi, Ankara Ticaret Yüksek Öğretmen Okulu, Çağdaş Sahne Tiyatrosu Fuayesi, Pamuk Galeri, Türk-İş Salonu, Kızılay Modern Palas, Butik A, Büyük Ankara Oteli, Halkevleri Genel Merkezi, İmar İskan Bakanlığı Salonu ve Orduevi salonları karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca resim derslerinin verildiği, sergilerin düzenlendiği Türk İngiliz Kültür Merkezi, Türk Amerikan Kültür Merkezleri de bu dönem, Ankara'nın kültür ve sanat hayatına önemli katkılar sunan mekânlar olmuşlardır.

1960'larda çeşitli resmî kurumların salonları hatta restoranlar (Şekil 5) bile, sergi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine olanak sağlamakla birlikte sanat galerilerinin, Ankara sanat ortamında hissedilen sergi mekânı eksikliğini, bir nebze de olsa giderilebilmesi amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik bolluğun olmayışı ve henüz o dönemler galericilikte ticari pratiklerin yerleşmiş olmayışı, bu işi sanatçıların üstlenerek galeri açmalarına ve bazı sanatçıların da atölyelerini daimi sergi mekânına dönüştürmelerine neden olmuştur.

Adnan Turani'nin 1964-1966 yılları arasında çıkarmış olduğu 21 sayılı "Sanat ve Sanatçılar" başlığını taşıyan aylık dergide verilen ilanlarda, "Ergüven Güzel Sanatlar Galerisi (Şekil 6) Ressam Nurettin Ergüven eserlerini daimi olarak sergilemektedir" ("Ergüven Güzel Sanatlar Galerisi," 1965, s. 2) ifadesiyle birlikte, galerinin her gün açık olduğunu ve adresinin de yazıldığı görülmektedir. Bu örnekte olduğu gibi sanatçıların atölyelerini aynı zamanda galeri olarak kullandıkları bilgisini, Galerisi Z müdiresi Fatma Tuna'nın ifadesinden anlıyoruz: "Nüzhet İslimyeli'nin 1966 yılında çıkarmaya başladığı Ankara Sanat Dergisi'nin adını taşıyan bir galeri açtığını ve burada uzun soluklu olmayan sergileme faaliyetleri

gerçekleştirdiğini öğreniyoruz" (Fatma Tuna, Kişisel iletişim, 01 Temmuz 2021). Nüzhet İslimyeli'nin kızı Neşe Haştemoğlu'nun yönlendirmesiyle, uzun süre Nüzhet İslimyeli'nin öğrencisi olan ve yanında bulunan, günümüzde Suluboya Ressamlar Derneği Başkanlığı'nı yapan Nilgün Tan ile yapılan görüşmede; Nüzhet İslimyeli'nin 1960 ihtilalinden sonra emekli olduğunu, 1984'te Tugaçhan'da atölye açtığını, İslimyeli'nin atölyede suluboya dersleri verdiğini, atölyenin duvarlarını kendi resimleriyle donattığını ve satışını da buradan yaptığını aktarmıştır. Atölyeyi (Galeriyi) isteyen herkesin ziyaret edebildiğini ve gelen sanatçılarla da spontane söyleşiler yapıldığını paylaşmıştır. Sanatçılar arasında Ferit Apa, Cemal Güvenç, Mazhar Aykut, Hikmet Duruer, Saadet Gözde ve pek çok isim yer almaktadır. İslimyeli, devamlı olarak resimlerini atölyesinin duvarlarında sergilemiş ve bir taraftan da Ankara Suluboya Ressamlar Derneği'nin de sergilerini organize etmiştir. Dernek aynı zamanda Ankara'nın sanat alanındaki uzun soluklu kuruluşları arasında yer alan niteliğiyle, günümüzde de sergi faaliyetlerini sürdürmektedir (Nilgün Tan, Kişisel iletişim, 08 Temmuz 2021).

Selçuk Kaltaloğlu'nun bir sezonluk (1998-1999) program hazırlayıp 5-6 sergi düzenlediği Fedo Sanat Galerisi ve kendisinin daha evvel Ankara'da açtığı Kavaklıdere Sanat Galerisi (1999-2004) hakkında bilgi almak için yapılan görüşmede Kaltaloğlu, Arif Kaptan'ın 1960'lı yıllarda Ankara'da kendi ismiyle sanat galerisi açtığını ve Orhan Peker'in Doğu Sanat Galerisi'nin programlarını hazırladığını aktarmıştır (Selçuk Kaltaloğlu, Kişisel iletişim, 13

Ankara Sergileri

- * Ressam Adnan Turani 5 - 14 mart arasında M. E. B. Güzel sanatlar Galerisinde yağlı boya eserlerini sergiledi.
- * Hintli ressam P. Khemraj 5 - 20 mart arasında M. E. B. Güzel sanatlar Galerisinde eserlerini sergiledi. Resimler Paris ekolünün etkisi içinde yapılmış fakat sanatçının memleketinde yaşadığı egzotik havayı da duyurmaktaydı. Tablolarda soyutlaştırılmış doğa motifleri de onun anlatım alanına girmişti.
- * 22 Marttan itibaren gene M.E.B. Güzel Sanatlar Galerisinde ROMEN HALK SANATLARI sergisi açıldı. Bu sergide Romen folkloruna giren etnografik eşyalar sergilenmiştir.
- * Nuri Abaç, Ankara Aydınlikevler Çil Horoz Restoran'da siyah-beyaz desenlerini sergiledi.
- * Hüsnü Züber, İmar ve İskan Bakanlığı sergi salonunda ağaç yakma çalışmalarını sergiledi. 2 Mart 9 Nisan aras açık kalacak sergi, Türk halk motiflerini tahtaya aktarma suretiyle bir çeşit turistik eşyalar yapmıştır.

Şekil 5. Ankara, Aydınlikevler Çil Horoz Restoran'da sergi duyurusu.

Kaynak: Sanat ve Sanatçılar, 1965, s. 2.

Şekil 6. Ergüven Güzel Sanatlar Galerisi'nin ilanı.

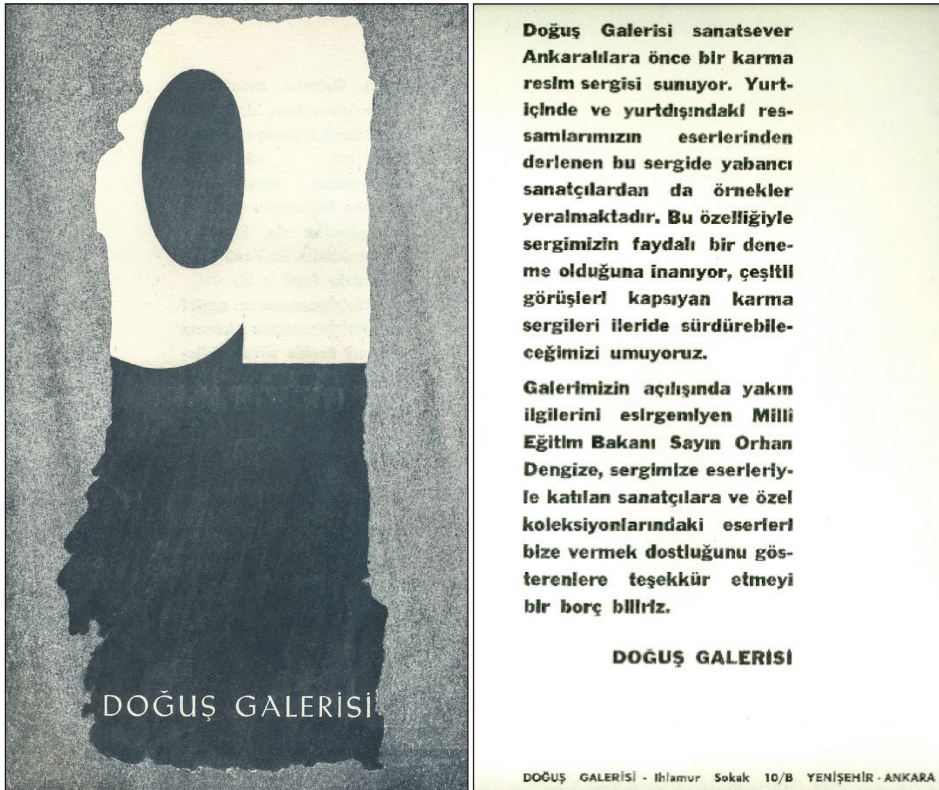
Kaynak: Sanat ve Sanatçılar, 1965, s. 2.

Temmuz 2021). Sanatçıların isimleriyle açtığı galeriler hakkında tutumunu dile getiren Adnan Turani'nin, aynı zamanda Doğu Galerisi'nin açılışıyla kaleme aldığı değerlendirme yazısında şu ifadelerle rastlanmaktadır:

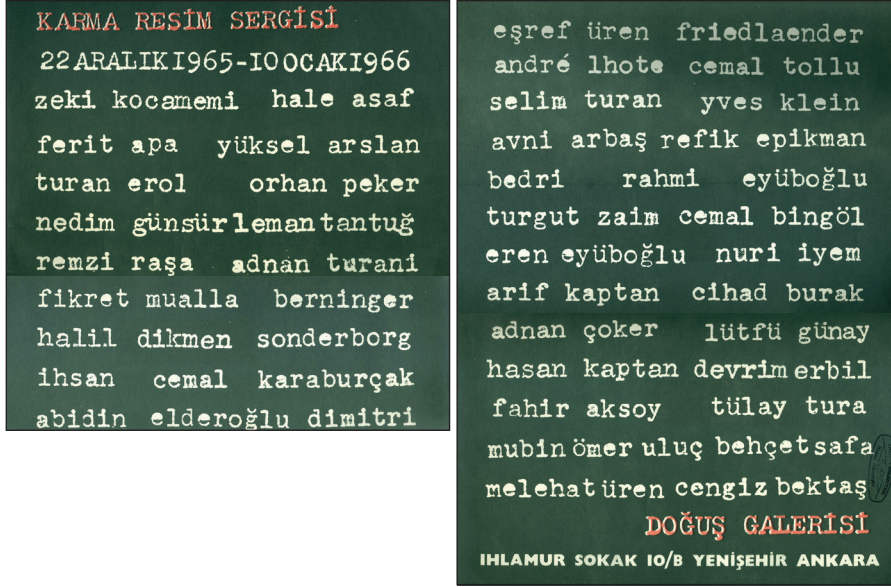
22 Aralık 1965'de Kızılay'da, Doğu Matbaası sahipleri bir resim ve heykel galerisi açtılar. Ressam Ferit Apa matbaanın diğer sahiplerine bir galeri açma arzusunu belirtmiş ve onlar da olumlu karşılmışlardır. Gereken yatırımı yapmışlardır. Galeri için yer kiralanmış ve gerekli dekorasyon yapılmış. Ankara ve İstanbul'da bazı resamlara, eserlerinden teşhir edilmek üzere birer ikişer vermeleri rica edilmiş. Böylece 22 Aralık'ta bu hazırlıklar sonuçlanmış ve galeri hayata atılmaya hazırlanmış. Galeri, Millî Eğitim Bakanı Sayın Orhan Dengiz'in bir konuşması ile hayata gözlerini açmış bulunuyor. Hiç kuşkusuz bu galeri ilk özel galeri değil. Daha önce Ankara'da bazı kişiler galeri ismi altında bazı yerler açtılar. Bunlardan ikisi yalnız kendi resimlerini teşhir ettiler. Çünkü bunlar ressam idiler. Biri ise mobilya işleri yapıyor ve arada sırada galeri ismini verdiği yerde, bir iki lüks sergi açıyordu. Bunlar tabii galeri anlamına tezat teşkil ediyor.

Ancak bütün bu teşebbüsler, eğer bu alanda satış olanakları bulsa idiler gelişeceklerdi. Biz burada bir iyi olur inşallah yazısı yerine bu işin iç yüzünü açıklayan bir incelemeyi kaleme almayı doğru bulduk (Turani, 1966, s. 10).

Turani, o günün galericilik anlayışına doğru bir saptama yakalamaya çalışan üslubuyla, hem yakın coğrafyaların sanat pazarı oluşturmasındaki yaklaşımlarından elde edilen sonucu hem de ülkemizdeki sanat galericiliğinin kendilerine çizdiği yönü tayin etmedeki hataları işaret etmiş, seçici ve inançlı olmaları konusunda Doğu Galerisi nezdinde ricada bulunmuştur. Ankara'ya sanatsal yeni bir soluk arayışıyla galericilik öyküsüne başlayan Doğu Galerisi, 1966 yılında karma sergi (Şekil 7) düzenlemiştir. Serginin afiş (Şekil 8) ve kataloğundan da anlaşılacağı üzere, Ankaralı sanatseveri aynı anda pek çok sanatçı ile buluşturma gayreti içine girmiştir. Resimlerin çoğu sanatçıların koleksiyonlarından ve geri kalan çoğunluğu ise Orhan Peker Koleksiyonu'ndan temin edilmek üzere Yves Klein, Andre Lhote, Friedlaende, Dimitri, Berhinger gibi yabancı sanatçıların eserlerinin de bu sergide teşhir edildiği görülmektedir.

Şekil 7. Doğu Sanat Galerisi 1966 yılı karma sergisi için hazırlanan katalog kapağı ve bildirisi.
Kaynak: Lütfü Günay Kişisel Arşivi.

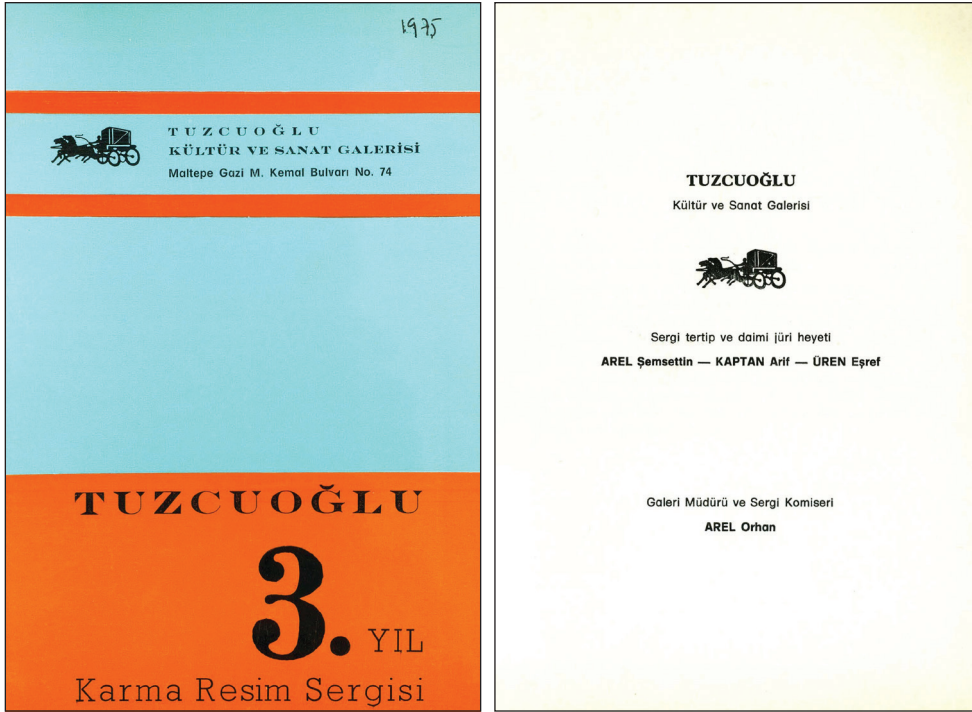
Şekil 8. Doğu Sanat Galerisi'nin karma sergisi için hazırlanan afiş. Kaynak: Eşref Üren Kişisel Arşivi.

1970'li Yıllarda Galerilerin Değişim ve Gelişim Süreçleri

12 Mart 1971'de yaşanan askerî müdahale, 1960'lı yıllarda görece hâkim olan özgürlükçü politikaların kısıtlanmasına neden olmuş; siyasi karmaşadan ve çok seslilikten kaynaklanan kutuplaşmayı da beraberinde getirmiştir. Siyasi ve sosyolojik boyutta yaşanan farklı söylemler, yaşam biçimlerinde de etkisini göstermiştir. Bu dönemde sokak çatışmaları, sıkıyönetim uygulamaları, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, farklı yaşam biçimlerinin şekillenmesi ile birlikte, toplumun genelinde hissedilen siyasallaşma eğilimlerinde de artış gözlemlenmiştir. 1960'ların sonunda yaşanan öğrenci olayları, 1970'li yıllarda da devam etmiştir. Ülke genelinde yaygınlaşan siyasallaşma eğiliminde; yaşanan petrol krizi, enflasyon oranları, ekonominin dışa bağımlılığının artmasının yanı sıra, bankaların çoğalmasının da etkisi büyük olmuştur. 1970'li yıllarda yaşanan sermaye ithali ile ekonomik yapı, serbestleşen bir piyasaya dönüşmüştür. Bu süreçte; yurt dışına işçi ihracı, bankaların dış ilişkilere verdiği önem ile hızlanan sanayileşme, toplumda tüketim kültürünün yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir (Sülün, 2018, s. 38-39). 1973 yılında Eşref Üren, Ankara Sanat Dergisi'nde *Cumhuriyetimizin 50. Yılına Yaklaşırken* başlıklı yazısında *Galeriler Dönemi* alt başlığıyla 27 Mayıs döneminin getirilerinden söz etmiştir. Özellikle de idari

düzenlemeler amacıyla hazırlanan "Mehtap Raporu"nu dile getirerek, raporun bu dönemin sanat adına en verimli belgesi olduğunu söylemiştir. Süleyman Demirel'in genel müdürlüğünü yaptığı bir kurul oluşturulmuş, uzun yıllar çalışarak bu rapor hazırlanmıştır. Raporun dikkat çeken kısmı, kayıtsız şartsız bir Kültür Bakanlığının kurulması ifadesidir. Ancak Süleyman Demirel'in iktidarı süresince bu rapor rafta kalmıştır. Üren ise bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Dostlar alışverişte görsün için sadece bir Kültür Müsteşarlığı kurdurmuştur" (Üren, 1973a, s. 10). Yazının devamında ise 1970'li yıllara doğru galeri kazanımlarına ilişkin ipuçlarını, yine Müsteşarlığın ve dönemin Güzel Sanatlar Müdürlüğünün, ihtiyaçlara cevap verdiğini aktarmıştır. Durum böyle olmasına karşın Üren, genel olarak politikacıların tutumunun altını çizmek istemiştir.

Eşref Üren, derginin aynı sayısında kendine ait *Enstantaneler* başlıklı köşesinde yeni bir sanat galerisinin açılacağını "Sanatsever zenginlerimizden sayın M. Ali Tuzcuoğlu Ankara'da bulunan müessesesindeki binasında bir sanat galerisi açmak üzere imiş, tıpkı İş Bankası gibi. Türk Hava Yolları'nın terminali altındaki şubesinde tadilat ve tertibat devam etmekte" (Üren, 1973b, s.14) ifadeleriyle duyurmuştur. İki galerinin açılışı haberi önemlidir. Tuzcuoğlu Galerisi (Şekil 9) 1973'te açılan ve Ankara'da pek çok sanatçının sergisine ev sahipliği yapmış galerilerdendir. Bu haberde ikinci önemli olan şey ise; İş Bankası'nın

Şekil 9. Tuzcuoğlu Kültür ve Sanat Galerisi'nin 3. Yıl Karma Sergisi'nin kataloğu ve iç sayfası, 1975.

Kaynak: İmren N. Erşen Kişisel Arşivi.

THY terminalinin içinde bulunan şubesinde sanat galerisi hazırlığı yapmış olmasıdır. Buradaki detayla ilgili tek bilgiyle Üren'in yazısında karşılaşılmıştır. Söz konusu galerinin açılıp açılmadığı ise yine aynı sayıda *50. Yılında Türkiye İş Bankası* başlıklı yazıdan anlaşılmaktadır:

Kavaklıdere'de yaptırmakta olduğu yeni Genel Müdürlük binasının geniş bir katını Güzel Sanatlar Müzesi olarak ayıran T. İş Bankası, Cumhuriyetimizin kutlandığı şu günlerde bu bina bitirilememiş diye, böyle mutlu bir günde hissesine düşeni yapmaktan geri mi kalacaktı? Hava Yolları terminali altındaki şubesine yeni bir çeki düzen vererek, koleksiyonundan seçmelerle bu kutlamaya katılmaya karar vermiş. Bu bir çeşit geçici müze, esas bina inşaatının bitimine dek... ("50. Yılında Türkiye İş Bankası," 1973, s. 32).

Aynı dönemde devlet desteğinin hissedilmediği ve bu yönde ümit olmadığı Eşref Üren'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Devlet müesseseleri yavaş, aheste bir reviş içerisindedirler. Bu nedenle 50 yıla rahat rahat sığdırılacak işler aceleci bir hazırlığın savrukluğundan kurtarılıyor yakasını. Mevzuat hazretleri, elzem olanın üstünde, bir mevkide..." (Üren, 1973c, s. 6).

1970'lerin önemli sergi merkezlerinden biri de Kızılay Mado yanında açılmış olan Çanakkale Seramik Mağazası'dır (Şekil 10). Mağaza aynı zamanda Ankaralı sanatçıların eserlerinin sergilendiği sergi mekânı (Şekil 11) niteliğinde olmuştur. Gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmalarında sanatçıların, önemli bir sergi mekânı olarak vurguladıkları mağazada özellikle de 1970 yılında Birleşmiş Ressamlar ve Heykeltıraşlar Derneği (BRHD) üyelerinin sergilerinin düzenlenmesi için kuruculardan Hamiye Çolakoğlu'nun aracılık ettiği kaydedilmiştir (İmren N. Erşen, Kişisel iletişim, 21 Mayıs 2021). Ayrıca Övgü Arda'dan, Fethi Arda'nın Çanakkale Seramik Mağazası'nda 1970 yılında pastel resim sergisi açtığını öğrenmekteyiz (Kişisel iletişim, 24 Haziran 2021).

Sürelî yayın taramalarında karşılaşılan ancak hatırlanmasında güçlük yaşandığı tespit edilen diğer bir sergi mekânı ise USIS'dir. 1974 ve 1975 yıllarına ait sürelî yayın taramalarında karşılaşılan mekânı, görüşme yapılan dönem tanıklarının tamamı anımsamadıklarını ifade etmiştir. Milliyet Sanat dergisinin aynı yıllarda bazı sayılarında, USIS'te gerçekleşen sergi duyurularına yer verdiği görülmüştür (Özsezgin, 1974, s. 19; Özsezgin, 1975, s. 24.). Genel olarak yabancı sanatçıları Ankaralı sanatse-

Şekil 10. Çanakkale Seramik Mağazasında BRHD'nin düzenlediği resim, heykel ve seramik sergisinin açılış davetiyesi, 26.06.1970. Kaynak: Lütfü Günay Kişisel Arşivi.

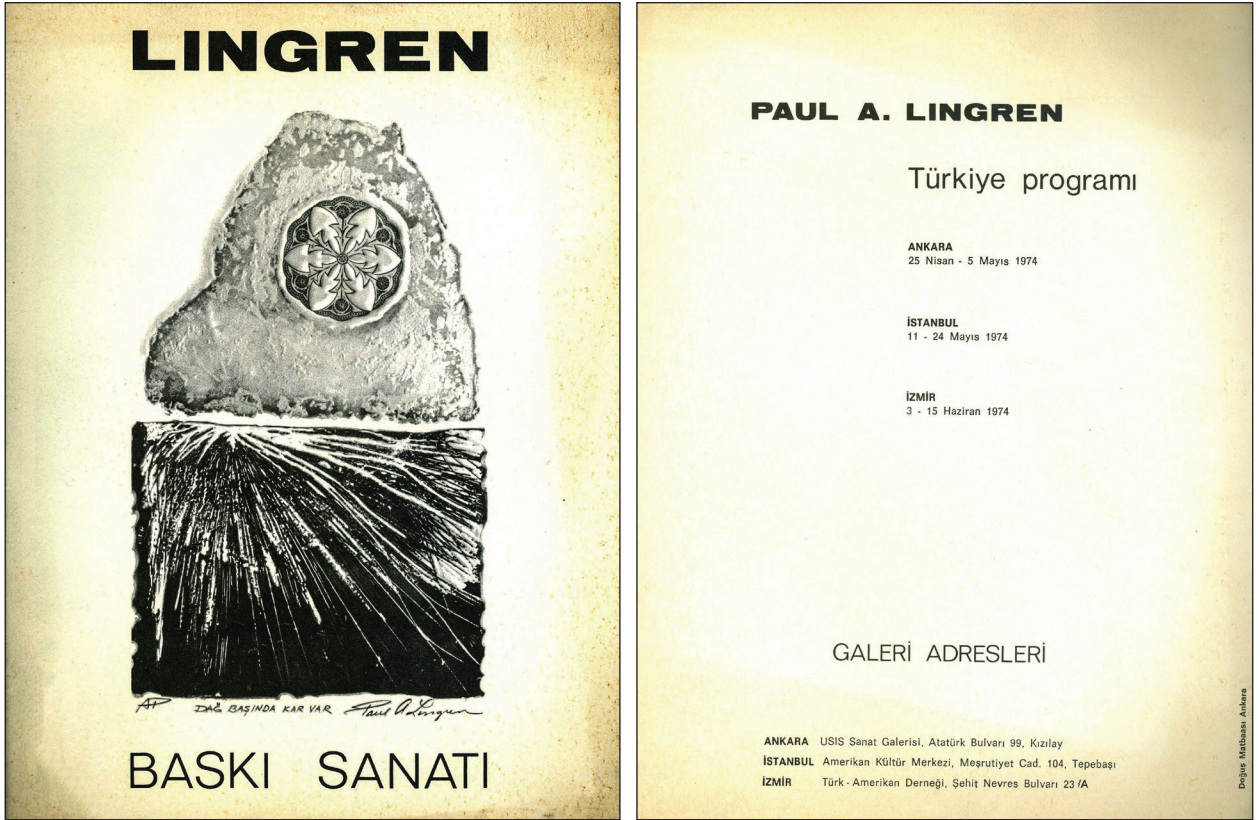
verlerle buluşturan USIS, Leong, Harold Altman, Broke Cameron, Nancy Brandy, Frank Stack, Mary Manusos, Ansel Adams, Jan Stüssy Ray Brown, Roland Petersen, Sidney Hurwitz, Aubrey Schwartz gibi isimlerin yanı sıra çağdaş Amerikan grafik sanatları ve 10 Amerikan fotoğraf sergisini düzenlemiştir. Prof. Paul A. Lingren, baskı resimle ilişkili olarak kısa bir dönem Ankara sergi ortamında varlığını sürdürmüştür (Şekil 12).

1978 yılında Ankara sanat ortamında varlığını gösteren Leonardo Sanat Galerisi'nin (Şekil 13), kurucu ve sahibi R. Füsun Anıt, Leonardo Sanat Galerisi'nin açılışını ve işleyişini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Biz Leonardo olarak, insan trafiğinin Kızılay'dan Tunalı Hilmi'ye aktığı o yıllarda, Tunalı'da galeriyi açtık. Ciddi marketing çalışmaları yaptık. Kalabalık ve alışveriş dükkânlarının çok olduğu bir caddede, bir apartmanın giriş katında bir daire kiraladık. Daireye apartmandan girişi kapatıp, yan taraftan şık bir merdiven ile galeriye girişi sağladık. Evin oda duvarlarını yıkıp, oldukça büyük, 4 reyonlu bir mekân yarattık. 20 tablodan az sergi açmıyorduk, 50'yi bile bulduğumuz sergiler vardır. Işık ve düzenleme titizlikle, uyum içinde gerçekleştirilirdi. Sergilenecek sanatçılarla 1 sezon önce mukavele ile anlaşma yapılıyordu. İsim sanatçılar, genç kuşak, orta kuşak, yaşlı kuşak bir sezonda 15 günlük süreler içinde sergileniyordu. Ekim'den Mayıs'a kadar yılda yaklaşık 16 sanatçıyı konuk ediyorduk” (R. Füsun Anıt, Kişisel iletişim, 28 Haziran 2021).

Şekil 11. Çanakkale Seramik mağazasında açılan Fethi Arda Pastel Resim Sergisi, 1970. Kaynak: Övgü Arda Kişisel Arşivi.

Şekil 12. Ankara USIS Sanat Galerisi'nde düzenlenen atölyenin davetiyesi.

Kaynak: İmren N. Erşen Kişisel Arşivi.

Şekil 13. Leonardo Sanat Galerisi'nde bir sergi açılışı (Lütfü Günay ve Perihan Günay), 23.02.1978.
Kaynak: Lütfü Günay Kişisel Arşivi.

1980'lerde Siyasi Söylemlerin Yankısında Galeri Olgusu

12 Eylül 1980 askerî müdahalesi, Türkiye'nin yakın siyasal ve toplumsal tarihî açısından en önemli kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Sivil siyasetin bir kez daha sahneden indirilmesi, siyasileri pasifleştirmiştir. Askerî rejimin getirisini olan baskıcı rejim, dayatmalarını toplumun tüm kesimine yayarak, Atatürkçülük adı altında Türk İslam Sentezine dayalı resmî bir ideoloji benimsetmeye çalışmıştır (Ahmad, 2000, s. 229; Yasa Yaman, 2011, s. 132). 1980'den sonra yaşanan "koruktu imparatorluğu", görünürde siyasi partilerin faaliyetlerini duraksatmış, 1981 yılında tüm partileri kapatmış, MGK ve Danışma Meclisi tarafından hazırlanan 1982 Anayasası moderniteyi tamamlamaya yönelik temel farklılıklarıyla 1961 Anayasası'ndan ayrıştırılmaya çalışılmıştır (Kaynar, 2020, s. 1046; Yasa Yaman, 2011, s. 132).

1980'li yıllarda sanat etkinliklerinde de ayrışma yaşanmış, etkinlik sayısında da gözle görülür derecede artış yaşanmıştır. 1981'de Günümüz Sanatçıları İstanbul Sergileri (1980-), Öncü Türk Sanatından Bir Kesit (1984-1988), A-B-C-D Sergileri (1989-1992) gibi sergiler ve 1977'de başlayıp 1987 yılına kadar düzenli olarak açılan Yeni Eğilimler Sergileri, 1980'lerin sanat ortamına alternatif oluşturarak, sanatta farklı bakışları geliştirmişlerdir. Ayrıca Ankara'da Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1986 yılında Asya-Avrupa Bienali başlatılmış, 1987 yılında da İKSV'nin organizasyonu olan I. Uluslararası İstanbul Çağdaş Sanat Sergileri ismiyle Uluslararası İstanbul Bienali'nin ilki gerçekleştirilmiştir (Yasa Yaman, 2011, s. 133).

Etkinliklerin artırılma çabalarının yanı sıra, dönemin siyasi iklimi, sanatçıları bu puslu atmosfer içinde belirsizliğe itmiştir. 1981 yılında Atatürk'ün doğumunun 100. yılı nedeniyle Vakko kuruluşları resim dalında "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" adıyla yarışma düzenlemiştir. Tüm yaz boyunca serginin basında sıkça duyuruları yapılmış ve 1 milyon değerinde ödül verileceği belirtilmiştir. Ancak yurt kapsamında sanatçılardan ilgi görmediğini aynı mende yer alan değerlendirmeden öğreniyoruz: "2 Aralık

1981'de Ankara Vakko Sanat Galerisi'nde açılan sergiye son yıllarda sanat pazarında ve yarışmalarda adı sıkça anılan sanatçılar listesine yeni isimler veya yeni resimler eklenmemiştir" (Akdeniz, Büyükişleyen, Erzen, Kınık ve Şenyapılı, 1982, s. 25). Bunun sebebini ise bu tarihe kadar düzenlenen konulu yarışma sergilerinden sonra tükenmiş olabilecekleri yahut bu konunun belirsizliği ya da konulu yarışmaların kıstas belirsizliklerinin sanatçılarda meydana getirdiği güvensizlik şeklinde yorumlamışlardır.

Eşref Üren'in arşiv belgeleri arasında, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü nedeniyle Ankara'da dönemin Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren himayesiyle geniş çaplı bir organizasyon tertip edildiğine rastlanılmıştır. İncelenen davetiyede "Atatürk'ün Doğumunun 100. yıldönümü münasebetiyle ilan edilen Atatürk Yılı'nın açılışı dolayısıyla 5 Ocak 1981 Pazartesi günü saat 20.30'da Çankaya Köşkü'nde düzenlenecek resepsiyonuna teşriflerini rica eder." ifadeleri, smokin giyilmesi zorunluluğu notu ile yer almaktadır (Şekil 14A, 14B).

1980'lerde sanat ve siyaset ilişkilerinin yanı sıra özellikle Ankara'da kentin çeşitli noktalarına heykel ve anıtların Ankara Belediyesince yerleştirilmesi söz konusu olmuştur. Sanatçı Metin Yurdanur ile yapılan görüşmede; dönemin belediye başkanı Ali Dinçer'in isteği doğrultusunda "kentin plastik unsurlarla donatılması projesi" gerçekleştirildiği öğrenilmiştir. 1979 yılında proje kapsamında gelen talep üzerine seçilen 3 sanatçı, proje için tasarımını gerçekleştirmişlerdir. Yurdanur, bu proje için Abdi İpekçi Parkı'na Eller, Gar Meydanı'na Miras, Batıkent'e ise Dayanışma isimli heykellerini yerleştirmiştir (Metin Yurdanur, Kişisel iletişim, 17 Temmuz 2021). Sanatçının Türkiye'nin ve dünyanın önemli kent merkezlerinde heykel, anıt ve rölyef uygulamaları bulunmaktadır.⁴ Sanatçı, Ankara Ostim'deki atölyesinde günün uzun saatlerini heykel çalışmalarıyla sürdürmektedir. Sanat hayatının önemli bir bölümünde neredeyse galerilerde sergi açmamış diyebileceğimiz Yurdanur, açtığı sergileri de 2000 yılı sonrasında gerçekleştirmiştir ancak

4 Ankara'daki diğer uygulamaları arasında; 1989 *Kaynak* (Atakule), 1990 *Çocukların Kardeşliği* (Batıkent), 1990 *İnsan Hakları Heykeli* (Yüksel Caddesi), 1991 *Madenci Heykeli* (Olgunlar Sokak), 1991 *Dans* (Cemre Parkı), 1992 *Su Perilerinin Dansı* (Cinnah Caddesi), 1993 *Muzaffer Sarısözen Anıtı* (Ankara), 1994 *Maliye Bakanlığı Anıtı* (Ankara), 1995 *Anayasa Mahkemesi Anıtı* (Ankara), 1995 *Mevhibe İnönü ve İsmet İnönü* (Pembe Köşk), 1997 *GATA Anıtı* (Ankara), 2000 *27 Aralık Anıtı* (Ankara), 2000 *Uygurlukların ve Hukukun Beşiği Anadolu Rölyefi* (Yargıtay), 2000 *Duatepe Anıtı* (Polatlı) yer almaktadır. <http://metinyurdanur.com.tr/tr/secilmis-eserler>; 18.07.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Değerli Sanatçımız,

Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün Doğumunun 100. yıldönümü münasebetiyle zatiâlinize Devlet Başkanlığı tarafından "ATATÜRK SANAT ARMAĞANI" verilmesi dolayısıyla hazırlanan özet program aşağıya çıkartılmıştır.

I) **4 OCAK 1981 PAZAR - Saat: 12.30**
Kültür Bakanı Sayın Cihad Baban ve Eşi tarafından sanatçılarımız gereğine Büyük Ankara Otelinde öğle yemeği

II) **5 OCAK 1981 PAZARTESİ**
15.15 - Bulvar Palas Oteli lobisinde buluşma
15.20 - Sanat Şöleni için Opera'ya topluca hareket
16.00 - Sanat Şöleninin başlaması

20.10 - Bulvar Palas Oteli lobisinde buluşma
20.15 - Devlet Başkanı Orgeneral Sayın Kenan Evren'in resepsiyonuna katılmak üzere Çankaya Köşküne hareket

III) **6 OCAK 1981 SALI**
11.10- BULVAR Palas Oteli lobisinde buluşma
11.25- Çankaya Köşküne hareket
11.45- Sanatçılarımızın Devlet Başkanı Orgeneral Sayın Kenan Evren tarafından kabulü

NOT: Ankara'daki ikametiniz sırasında size Kültür Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Necip İnceler (Tel: İş- 25 43 80----- Ev: 18 91 35)
ve
Güzel Sanatlar Genel Müdür Başyardımcısı Hamdi Bektaş refakat edeceklerdir.
Her türlü isteğinizi lütfen kendilerine bildiriniz.
_ SANATÇILARIMIZ PROGRAM DIŞI ZAMANLARDA SERBESTTİRLER.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET BAŞKANI
ORGENERAL KENAN EVREN

Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü münasebetiyle ilân edilen «Atatürk Yılı»nın açılışı dolayısı ile 5 Ocak 1981 Pazartesi günü saat 20.30'da Çankaya Köşkünde düzenlenecek resepsiyonu teşriflerini rica eder.

Kıyafet: Smoking
Mess-Dress
Uzun Ettek

Şekil 14A ve 14B. Atatürk'ün doğumunun 100. yılı nedeniyle Devlet Başkanlığı tarafından düzenlenen etkinlik programı ve davetiyesi, 4-6 Ocak 1981.

Kaynak: Eşref Üren Kişisel Arşivi.

sayısı oldukça azdır. Buna karşılık, kent merkezlerinde, meydanlarında bulunan eserleriyle ister sanatsever, ister sanatla ilgisi olmayan her insanın, her an karşılaşabileceği mekânlar yaratmıştır. Günümüz sanat ve sergileme anlayışında kamusal mekânların sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Metin Yurdanur ile yapılan görüşmede de sanatçının, sanat anlayışının kamusal mekân düşüncesiyle yoğrulduğu açıklıkla fark edilmektedir. Buna bağlı olarak, günümüze kadar galerilerde düzenlediği sergi sayısının azlığı, Yurdanur'un sergi düzenleme gereksinimini kamusal alandan karşılıyor oluşuyla ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda, her an, her yerde eserleriyle izleyiciyi karşı karşıya getiren yaklaşımı, Ankara kentini, tıpkı memleketi Sivrihisar'da bulunan ve sanatçının adını taşıyan Açık Hava Müzesi'ne benzer bir biçimde *açık hava sergi mekânı yada galerisine* dönüştürmektedir.

Araştırma kapsamında sözlü tarih çalışması için hazırlanan sorulardan biri, Ankara bir bürokrat kenti olduğundan özellikle 1980'li yıllarda sanatın siyaset ile ilişkisinin boyutlarına dair olmuştur. Bu soruda siyasilerin sanatsal etkinliklere ilgi duyup duymadıklarının değerlendirilmesi istenmişti.

Bazı galericiler hiçbir koşulda siyasi isimlerin galerilerini ziyarete gelmediklerini vurgularken, bazı galericiler de siyaset insanlarının, sergi faaliyetlerini izlediklerini belirtmiştir. Sergi açılışları için davetiye gönderdiklerini aktaran Fatma Tuna, siyasilerin, gelemecek dahi olsalar, bu durumu telgrafla muhakkak bildirdiklerinin altını çizmektedir (Nihal ve Gür Dalkıran, Kişisel iletişim, 31 Temmuz 2021; Fatma Tuna, Kişisel iletişim, 01 Temmuz 2021). Aynı zamanda gerçekleştirilen süreli yayın taramalarında da siyasilerin sergi faaliyetlerinde yer aldıkları görülmektedir.

Ankara sanat etkinliklerinin uzun bir dönem yakın takipçisi olan Emel Korutürk'ün, hem pek çok kaynakta hem de çoğu galericinin ve sanatçının nezdinde hatırı sayılır bir sanatsever ve alıcısı olduğu anlaşılmaktadır. Eşref Üren'in 1979 yılında Alman Kültür Merkezinde açtığı sergiye, kendisi hastalığı nedeniyle katılmadığını ancak serginin açılışına, dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün eşi Emel Korutürk, Kültür Bakanı Avni Akyol ve Almanya Büyükelçisi'nin katıldığı haberi, sanatçının kişisel arşivinde tuttuğu bir gazete kupüründe görülmektedir (Şekil 15).

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün eşi Emel Korutürk, Kültür Bakanı Avni Akyol ve yeni Almanya Büyükelçisi sergiyi geziyorlar...

Eşref Üren'in sergisinin açılışına Kültür Bakanı Akyol da katıldı

ANKARA, ÖZEL

Eşref Üren'in resim sergisi Ankara Alman Kültür Merkezi salonunda açıldı..

Serginin açılışında Kültür Bakanı Avni Akyol, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün eşi Emel Korutürk ve sanatsever kalabalık bir topluluk katıldı.. Sanatçı Eşref Üren serginin açılışında hasta olduğu için bulunamadı..

Almanya'nın yeni Ankara Büyükelçisi serginin açılış konuşmasını esprili bir dille

Şekil 15. Eşref Üren'in 1979 yılında Alman Kültür Merkezindeki sergi açılışından.

Kaynak: Eşref Üren Kişisel Arşivi.

1990'lara doğru çeşitli nedenlerle kapanan galerilerin yerine, aynı hızla galeriler açılmaya devam etmiştir. Ancak günümüze gelene kadar dahi galerilerin açılıp tekrar kapanmaları sürekli olarak söz konusu olmuştur. Önder Şenyapılı'nın 1984 yılındaki araştırmasına göre, Ankara'da 41 adet sanat galerisi bulunmaktadır (Seyhan, 2021, s. 83'te aktarıldığı gibi). Meysem Derviş'in 1995 tarihli anket çalışmasına göre bu sayı 45'e yükselmiştir (Seyhan, 2021, s. 83'te aktarıldığı gibi). Ankara'da Galeri Feyzal'ın açılacağı, sahibi mimar Feyzal Törüner'in Lütfü Günay'a gönderdiği mektuptan (Şekil 16A) anlaşılabilir. Törüner:

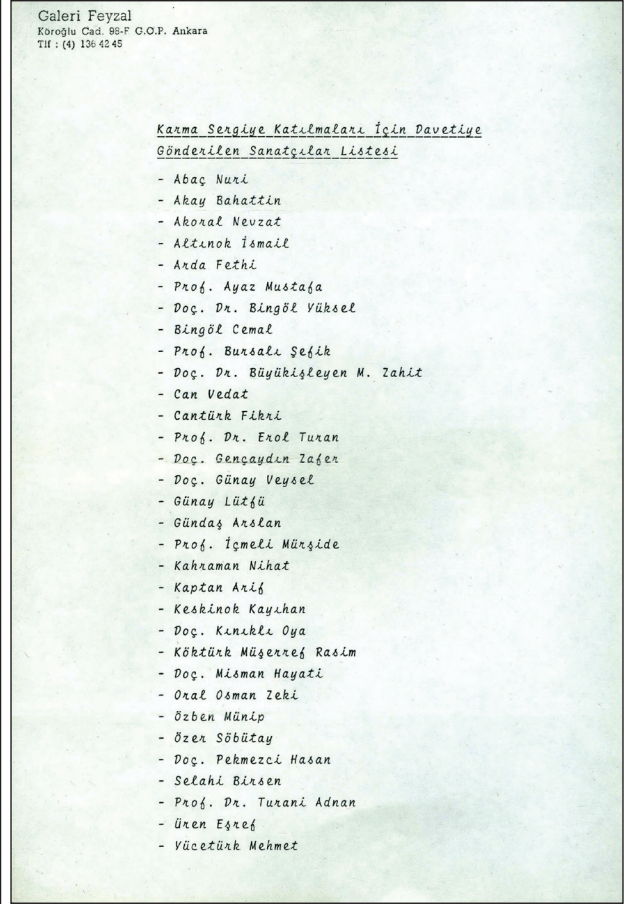
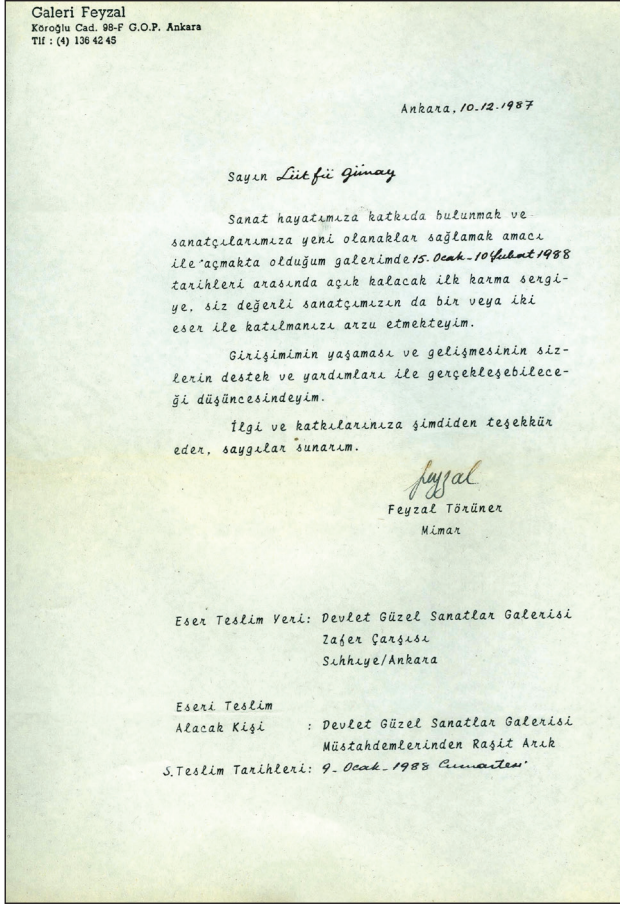
Sanat hayatımıza katkıda bulunmak ve sanatçılarımıza yeni olanakları sağlamak amacı ile açmakta olduğum galerimde 15 Ocak-10 Şubat 1988 tarihleri arasında açık kalacak ilk karma sergiye siz değerli sanatçımızın da bir veya iki eser ile katılmanızı arzu etmekteyim. Girişiminin yaşaması ve gelişmesinin sizlerin destek ve yardımları ile gerçekleşebileceği düşüncesindeyim.

İfadeleriyle eser teslim adresi ve tarihini de belirten notuyla Ankara'nın önemli sanat erklerine destek çağrısında bulunmuştur. Törüner, mektubuna ek olarak (Şekil 16B), sergi için planladığı diğer sanatçı isimlerini liste halinde göndermiştir.

1990'lı Yıllarda Sayıca Artan Galeriler ve 2000 Yılı

1990'lı yıllarda ulus-devletlerin hükümlerlik hakları daralmış ve küresel köy olarak ifade edilen düzenin yönetimi, devletlerüstü küresel ölçekte organizasyonlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Dünya ekonomisi, küresel çerçevede finans ve sermaye hareketlerinin yönetimi için sayıları giderek artan Dünya Ticaret Merkezi, TRİPS Konseyi, IMF, Dünya Bankası, WIPO, Uluslararası İnsan Hakları Komisyonu şeklinde isimlendirilen organlara geçmiştir. Böylelikle devletlerin bu sürece uyumları ile paralel olarak, yeni bir dünya tasavvuru ve sorunları da peşi sıra gelmiştir. Bu yıllarda Türkiye neredeyse her alanda Batı'ya eklenmenin yollarını aramıştır. Ayrıca ekonomik açıdan uluslararası kapitalizmi benimseyerek dışa bağımlı hâle gelmiştir (Yasa Yaman, 2011, s. 137; Pelvanoğlu, 2009, s. 37-38).

1989 yılında Berlin Duvarı yıkılmış ve sonrasında Doğu Bloku çökmüştür. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmıştır. Balkanlar'da savaşlar yaşanmış ve Kuveyt'in işgali öne sürülerek Amerika, Irak'a müdahale etmiştir. Gelişen teknoloji ile birlikte yaşanan olayların görüntülerinin naklen izlenebilmesi, 1990'ların sosyokültürel yapısında da değişimlere zemin hazırlamıştır (Pelvanoğlu, 2009, s. 37-38).

Şekil 16A ve 16B. Galeri Feyzal'ın sahibi ve kurucusu Mimar Feyzal Törüner'in Lütfü Günay'a gönderdiği mektup ve eki. Kaynak: Lütfü Günay Kişisel Arşivi.

1990'lı yıllar Türkiye'de güncel sanatta kırılmaların yaşandığı, bir anlamda gelenele kopuşun, sert çıkışların, sıçramaların görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönem, gerek politik, toplumsal ve kültürel alanda, gerek sanatta yasak aşmaların deneyimlendiği bir ortama dönüşmüştür (Tüzünoğlu, 2007, Yılmaz, 2019, s. 266'da aktarıldığı gibi). Bu dönemin sanatındaki temel dönüşümler arasında; disiplinlerarasılık, ilişkisellik, ağ toplumu, kırılmalar ve dönüşümler başlıca paradigmalardan olarak (Yılmaz, 2019, s. 266; Seyhan, 2021, s. 64) sayılmaktadır. 1990'larda Türkiye'de sanat ortamına yön tayin eden pek çok farklı etken dikkati çekmektedir. Yeni sanatsal pratiklerin, yeni eğilimlerin ve bakış açılarının ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşanan sosyopolitik ve ekonomik, siyasal

nedenlerle çeşitli kavramlar üzerine yoğun bir düşünüş söz konusudur. Ancak bu arayışları geleneksel sanat ifade biçimleriyle aktarmada sanatçılar güçlük çekmiştir. Küreselleşmenin son derece hızla ön plana çıkmasıyla, konuların plastik sanatlar ve enstalasyon ile ifade ediliş biçimi, sanatçıların (Uşar, 2006, s. 64) kendine yeni bir alan yaratma çabasına dönüşmüştür. Bu çaba, malzemede yenilik ve yeni ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanat yeni biçim kazanmış ve bu biçimi sorgulayan çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Postmodern süreçle birlikte sanatsal etkinliklerde yaşanan dönüşümler, çalışmalar aracılığıyla irdelenmiş ve bu durum sergilerde kendini göstermiştir. Bu süreç beraberinde tartışmaları da gündeme getirmiştir.

Faaliyet programlamasına 1991 yılında başlanan Sanart Derneği⁵ kurucularından Jale Necdet Erzen, "Sanart ve Ankara" başlıklı yazısında, Ankara sanat ortamına yeni bir dinamik katan yönleriyle kurucuların isteklerini şu şekilde dile getirmiştir: "Dünyaya açık, çok yönlü sanatsal etkinliklerde, izleyici, sanatçı, sanat ve kent arasında bir diyalog kurarak, etkinliklerin medya, zamanlama ve bilgilendirme yoluyla sürekliliğini sağlayacak, canlı ve dinamik bir kültürel yaşam alışkanlığının tohumlarını atmaktır" (Erzen, 1993, s. 110-111). Uzun yıllar, 2-2,5 yıl aralığında düzenlenen faaliyetlerde, her dönem farklı tema⁶ etrafında bir araya gelen katılımcıların sempozyum faaliyetlerinin yanı sıra, Türkiye ve yurt dışından katılan pek çok sanatçının eserleri sergilenmiştir. 1990'lardan günümüze sanatsal ve bilimsel etkinliklerini sürdürmekte olan dernek, faaliyetlerden geriye kalan yayınlarla (biliriler kitabı ve katalog) Ankara kültür ve sanat tarihine önemli izler bırakmıştır. Sanart'ın etkinlik (Şekil 17) yürüttüğü mekânlara baktığımızda aralarında, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, ODTÜ Kongre ve Kültür Merkezi, Çağdaş Sanatlar Merkezi gibi mekânların olduğu tespit edilmiştir.

Ankara kültür ve sanat ortamına sunduğu katkılar Sanart ile sınırlı kalmayan Prof. Dr. Jale Necdet Erzen, yaptığı resimlerle birçok sergi açmış ve açılan karma sergilerde

katılmıştır. 1960'lardan itibaren merkeziliğini koruyan Kızılay özellikle sergi mekânı ve galerileri sınırlarında korumuştur. Konut yapımının hızla devam etmesiyle, 1980'lerle birlikte Kavaklıdere'ye doğru bir yönelim ve sanatsal faaliyetlerinin mekânlarının da bu bölgeye kaymasını beraberinde getirmiştir. 1980'ler boyunca galeriler, büyük oranda Kavaklıdere Cinnah Caddesi üzerinde Ankaralı sanatseverleri bir araya getirmiştir. 1990'larda ise galerilerin genellikle Gaziosmanpaşa mevkiinde konumlandıkları dikkat çekmektedir. Kentin nüfusunun artmasına koşut olarak, yeni kent merkezine uzak mesafede bulunan yerlerin de konutlaştırılmasıyla, bu kez Yıldız mevkii, galerilerin adreslerini konumlandıkları yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan yerel yönetimlerin de Ankara'da kültürel ve sanatsal çeşitlilik sunmada iddialı olduklarını 1990'lı yıllar bitmeden Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezi (ÇSM) aracılığı ile söylemek mümkün olacaktır. Ali Artun, ÇSM ile ilgili şu düşüncelerini paylaşmaktadır:

Çankaya Belediyesi'nin, Ankara'da Plastik sanatların gelişmesi, toplumun her türlü kültür birikimini halka sunabilmesi amacıyla yapımına başladığı Çağdaş Sanatlar Galerisi'nin inşaatı sürüyor.... Modern bir başkent galeriler, müzeler, sanat yapıtları ile oluşur.

SANART '92 SEMPOZYUMUNA DOĞRU KONFERANSLAR DİZİSİ
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ'NİN İŞBİRLİĞİYLE **04**

4.11.1991 RENE BLOCK
JOSEPH BEUYS: BERLİN'DE VE NEW YORK'DA ETKİNLİKLER
1964-1979

KONUŞMA ALMANCA OLACAK, ANINDA TÜRKÇE'YE ÇEVİRİLECEKTİR.
KONFERANS'DAN SONRA, VİDEOFİLM "I LIKE AMERICA AND AMERICA LIKES ME", 1974

5.11.1991 JOSEPH BEUYS VİDEOFİMLER
Soziale Plastic, 1967
Ausfegen, 1972 (Almanca)
Joseph Beuys - Transformer (İngilizce)
Beuys (Almanca, İngilizce alt yazılı)

ALMAN KÜLTÜR MERKEZİ'NİN KATKILARIYLA
4/5 KASIM 1991 ● SAAT 18:30 ● ALMAN KÜLTÜR MERKEZİ

Şekil 17. SANART 1992 sempozyum etkinlik program içeriğinden.
Kaynak: SALT Araştırma, KOD: SANART022.

5 2001 yılında Sanart'ın adı, Estetik ve Kültür Derneği olarak değiştirilmiştir. Dernek, İsviçre Büyükelçiliğinin başkanı Benoit Junod'un girişimiyle kurulmuş, 1992 yılında pek çok alana mensup 20 farklı ülkeden katılım sağlayan sanatçı, mimar, küratör, eleştirmen ve akademisyenin "kimlik, marjinalite ve mekân" konuları üzerine katkılarda bulunduğu uluslararası sempozyumla Ankara sanat ortamında önemli bir yer edinmiştir (SANART, 2021).

6 Sanatta Eski ve Yeni Tabular, Sanat ve Çevre, Sanat ve Bilim, Sanat ve Angajman, Dağlık Bölgelerde Yerleşimler ve Sürdürülebilirlik gibi.

Değerli koleksiyonların sürekli sergilenmesi olanağını da sağlayacak böyle bir yapı kentliye olduğu kadar, genç kuşaklara, öğrencilere de çağdaşlığı yakalama fırsatı sunacaktır (Bir Sanat Merkezinin Günlüğü, 2018, s. 26).

Dönem gazetelerinde ÇSM'yi "Atatürk'ün modern Ankarasına yakışan anıt bina" olarak nitelendiren Yavuz Donat: "Ankara'nın tam göbeğinde bir su deposu vardı. İş Bankası'nın hemen karşısında. Burası Çankaya Belediyesi'ne aitti. Belediye burayı satsa trilyonlar kazanırdı. Satmadı Çağdaş Sanatlar Merkezi inşa etti." şeklinde ifade etmiştir. Aynı yazıdan ÇSM'nin açılışına eski cumhurbaşkanlarından Süleyman Demirel'in katıldığı da öğrenilmektedir (Bir Sanat Merkezinin Günlüğü, 2018, s. 61).

Yaklaşık bir hafta sonra *Ankara'nın Pompidou'su* başlığını verdiği yazısında Doğan Hızlan:

Ankara ÇSM'ni gezdim. Yeni açıldı. gezerken aklıma, Paris'teki Pompidou Sanat Merkezi geldi. Dünya ölçüsündeki standartlarını görünce böyle bir kaniya vardım.... gerçekten de başkentin böyle bir merkeze ihtiyacı vardı, geniş bir mekânda sanatın soluk alabileceği yerin özlemi duyuluyordu (Bir Sanat Merkezinin Günlüğü, 2018, s. 65)

sözleriyle şimdiye kadar çoğunlukla kurumların fuaye alanları, DGSG, mağaza ve bankaların galeri, okul salonları ve çoğunlukla apartman daireleri yahut bodrum katlarında faaliyet gösteren galerilerin yanında, Ankara'nın

sanatı yeterince izleyebilme rahatlığını sunan bir mekâna sahip olduğunu vurgulamaktadır. 1990'ların ve 2000'lerin Ankara sanat camiası ve sanatçıların görünürlük kazanmasında etkin rol üstlenen bir diğer önemli gelişme ise, Seynan Levent'in TRT 2 kanalında sunuculuğunu üstlendiği *Akşama Doğru* programıdır (Şekil 18A). Levent, her hafta programında dönemin sanat atmosferinden gelişmeleri seyirciye aktarmış, sanatçıları konuk etmiştir. Seynan Levent ayrıca Ankara'daki güncel sergi haberlerinin duyurusunu da yapmıştır. Programda aynı zamanda Habip Aydoğdu, stüdyonun dekor işini (Şekil 18B) üstlenmiştir (Habip Aydoğdu, Kişisel iletişim, 11 Mayıs 2021; Övgü Arda, Kişisel iletişim, 24 Haziran 2021).

1980'lerin sonları ve 1990'lı yıllardan itibaren gerek Mi-GE Sanat Galerisi'nin kurucusu ve sahibesi Mine Özman'ın, sergileme faaliyetlerinin ötesine geçme arzusu, gerek sanatsal ifadede yeni arayışlar, Ankara'da etkinlikleri performatif denemelerle buluşturmuştur. Uzun zamandır düzenli sergi yapmanın Mine Özman açısından yenden farklı biçimde ele alınışını şu ifadelerden anlıyoruz:

Çoktandır düzenli sergiler benim için artık miadını doldurmuştu. Sanat dünyasında başka bir ufka doğru yol almaya başlamıştım. Galeriyi, Cinnah 61/8'de Mİ-GE Art'a dönüştükten sonra, farklı bir sanat yorumu ve anlayışıyla hizmet vermeye başlamıştık. Mİ-GE Sanat Galerisi'nde başlayan *happeningler* bu mekânda enstalasyonlara dönüştü. Sanat, sanat tarihi, psikoloji ve felsefe seminerlerinde de bir araya geldik (Özman, 2005, s. 99).

Şekil 18A. Seynan Levent, *Akşama Doğru* programı, 13 Ekim 2000.

Kaynak: Habip Aydoğdu Kişisel Arşivi.

Şekil 18B. Habip Aydoğdu *Akşama Doğru* programının dekorunu üretiyor, 13 Ekim 2000.

Kaynak: Habip Aydoğdu Kişisel Arşivi.

Araştırma esnasında da yapılan kişisel görüşmelerde, Mİ-GE Sanat Galerisi'nin sözü edilen etkinliklerinin, sanatçıların ve galericilerin hafızalarında önemli bir yer edindiği konusunda hatırlatmalar yapılmıştır. Ayrıca diğer galericiler gibi Fatma Tuna da Mİ-GE Sanat Galerisi'nde son derece etkili atölyelerin düzenlendiğini dile getirmiştir (Fatma Tuna, Kişisel iletişim, 01 Temmuz 2021).

Bu dönemde Ankara'nın önemli performanslarından birine Vakko Sanat Galerisi ev sahipliği yapmıştır. Sanatçı Habip Aydoğdu'nun kişisel arşiv belgeleri arasında bulunan, 5 Nisan 1994 yılına ait Cumhuriyet Gazetesi kupüründe yer alan habere göre Habip Aydoğdu, Tuna Ötenel, Yıldız İbrahimova Dinçer ve Ankara Devlet Opera ve Balesi'nden bir grup dansçı, müziğin dalga boyuna renk ve ritimle eşlik etmişlerdir. Habip Aydoğdu, Yıldız İbrahimova'nın piyano eşliğinde doğaçlama ezgilerini 8 metre karelik bir tuval yüzeyine yansıtmıştır (Şekil 19). Haberin içeriğini hazırlayan İbrahim Karaoğlu, ressamların, yazarların ve kalabalık bir sanatsever kitlenin izlediği şölen olarak adlandırdığı bu etkinliği, devamında: "Yarattığı büyüsel atmosferin tek bir nedeni vardı bence; Aydoğdu ve İbrahimova'yı buluşturan delta içtenlikle, müziğin ve boyanın ritmine olan inançla örülüydü." (Habip Aydoğdu, Kişisel iletişim, 11 Mayıs 2021) ifadelerine yer vermiştir.

1990'lar, sergileme faaliyetlerinin yanı sıra Ankara sanat ortamında yenilenme fikrinin vurgulandığı ve yeni ara-

yışlarının kendini göstermeye başladığı yıllar olmuştur. Peş peşe galeriler açılırken, beraberinde etkinlik çeşitliliği sunan galeri örneklerini göstermek mümkündür.

1995 yılında "Meşale Sönmeyecek" sloganı ile Ankara'nın kazancı Transparan Sanat Galerisi olmuştur. Galerinin kurucu sahipleri Nihal ve Gür Dalkıran ile yapılan görüşmede, galeride balolar düzenlendiği öğrenilmiştir (Şekil 20A ve 20B). Akademi mezunu olan sanatçı Gür Dalkıran, Güzel Sanatlar Akademisinin kuruluş (3 Mart) yıldönümü için her yıl Güzel Sanatlar Akademisi'nin Ankara Şubesi olarak nitelendirdiği Transparan Sanat Galerisi'nde kıyafet baloları düzenlendiğini aktarmıştır. Diğer pek çok galeride olduğu gibi, burada da resim dersleri aracılığıyla, Ankara sanat ortamında hareketliliğin sürdürüldüğü gözlemlenmiştir" (Nihal ve Gür Dalkıran, Kişisel iletişim, 31 Temmuz 2021).

Değerlendirme ve Sonuç

Modern Türkiye'nin kültürel kimliğinin belirlendiği merkez konum olarak Ankara, başkent olduğu günden bugüne kadar doğal hakkı olan birçok sanat etkinliğinin, sistemli bir biçimde yaşantımıza kazandırıldığı yerdir. Cumhuriyetin yöneticileri, Ankara'yı yalnızca siyasi bir başkent olarak değil, kültürün de aynı derecede başkenti olması yönünde politik davranmışlardır. Çünkü bu anlamda belirli bir kurum geleneği yoktu ve kurulması düşünülen yeni sistemin, hangi yollarla kültür ve sanat hayatını harekete geçireceğinin arayışı içine girmişlerdi.

John Cage tutkunu Yıldız İbrahimova'nın(üstte) doğaçlama ezgilerini tuvale yansıttı ressam Habip Aydoğdu.

Şekil 19. Habip Aydoğdu, Tuna Ötenel ve Yıldız İbrahimova Dinçer Performansı, Vakko Sanat Galerisi, 1994. Kaynak: Habip Aydoğdu Kişisel Arşivi.

Şekil 20A. ve 20B. Transparan Sanat Galerisi'nde 1999 ve 2000 yıllarında düzenlenen kıyafet balosundan görüntüler.

Kaynak: Nihal ve Gür Dalkıran Kişisel Arşivi.

Kültür ve sanat faaliyetleri alanındaki dinamizmin en önemli kaynağı sergi mekânları ve galeriler olmuştur. Bu mekânlar, ülkede sanat eğitimi alan sanatçıların üretimlerini topluma sunmaları açısından önemli platformlardır. Cumhuriyet öncesi dönemde yapılan üretimlerin halkla buluşmasını sağlayacak mekân yetersizliği tartışmaları uzun bir süre gündem olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca alternatif mekân arayışlarına getirilen çözümlerin sayısında artış yaşanmıştır. Özellikle Ankara'da erken örnekler arasında sayabileceğimiz, restoran, pastane, resmî kurumlara ait salonlar, eğitim binalarının salonları, oteller, vb. mekân değerlendirmesi konusunda gösterilen ilk çabalar (Aydın Altay, 2021, s. 334-368). Özel girişimlerle çeşitli kültür ve sanat derneklerinin sergileme faaliyetlerinin yanı sıra pek çok Ankaralı sanatçı tarafından galeri açma girişimleri olmuş ancak çok kısa süre sonra bütçe sıkıntısı yüzünden kapatılmıştır. 1965'de Ferit Apa'nın açmış olduğu Doğu Sanat Galerisi bu duruma örnektir. Arif Kaptan, İhsan Cemal Karaburçak ve Nurettin Ergüven de sanatçıların sergi mekânı ihtiyacını gidermek için 1960'lı yıllarda galeri açmış ancak varlığını sürdürmekte güçlük çekmişlerdir.

1970'li yıllarda bazı kitabevlerinin galeri açmalarının yanı sıra, bankaların galerileri de Ankara sanat ortamında faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bankalar, sa-

natçılara mekân sunmalarının yanında, kataloglar da basarak, onlara hem görünürlük kazandırmış, hem de kalıcılık sağlaması açısından önemli rol üstlenmişlerdir. Sanatçılar, bu dönemde 1980'ler ve 1990'lı yıllar kadar olmasa da az sayıdaki sanatsever, devlet kurumlarına ve banka koleksiyonlarına eser satışı yapmışlardır. Yine bu dönemde, sanat tarihi açısından kaleme alınan yayınlarla ve 1970'lerin ortalarında İstanbul'da açılan bazı galerilerin sahiplerinin yönlendirmesiyle, sanatseverlerde koleksiyon bilinci uyandırılmaya çalışılmıştır. Aynı derecede Ankara'nın önemli bir okulu niteliğini taşıyan DGSG'de Eşref Üren, Turgut Zaim, Arif Kaptan gibi sanatçılar, hem bu mekândaki sanatseverlere hem de eğitim verdikleri okullardaki öğrencilerine sanat eseri sahibi olma fikrini aşılama gayret göstermişlerdir. Ayrıca Vakko ve Çanakkale Seramik Mağazası, Kızılay'da sanat galerileri açmış ve kısa sürede önemli sergi mekânlarına dönüşmüşlerdir. 1970'li yılların başlarından itibaren Evrensel, Artisan, Mühürdaroğlu, Tuzcuoğlu, Akdeniz, Oran, RanTürk, Toplum, Leonardo gibi özel sanat galerileri açılmaya başlanmış ve 1970'lerde gösterilen gayret, 1980'lerde sanat ortamını biraz rahatlatmıştır.

1980'ler siyasi hareketliliğin yoğun yaşandığı bir döneme tekabül etmesine rağmen, 1980'lerin ortalarına doğru liberal ekonomi politikalarıyla, sanat ve sermaye ilişkisinin

güçlendiği görülmektedir. Paranın el değiştirmesi, bazı sermaye gruplarını sanata yönlendirmiştir. 1970'lerde açılan Vakko Galerisi gibi bu kez Beymen de 1980'lerde bir galeri açarak Ankara'nın önemli ölçüdeki sergi mekânı eksikliğini gidermiştir. Ayrıca devlet kurumlarının sanatı teşvik etmesiyle ilgili düzenlemeye gidilmiş ve pek çok resmî kurum da bünyelerinde sergi mekânı oluşturmuşlardır. TRT, Vakko gibi kuruluşlarla birlikte çeşitli şirket grupları, sanat alanında ödüllü yarışmalar düzenlemeye başlamışlar, sanatı destekler konumunda olmuşlardır. Bu dönemde Gama, Urart, Akpınar, Enda gibi pek çok özel şirket sanat galerisi açmış ve önemli bir zaman diliminde Ankara sanat alanında çeşitli sergi faaliyetlerinin düzenlenmesinde etkili olmuşlardır. Şirketlerin yanı sıra özel şahısların açmış oldukları galerilerin de sayıları azımsanmayacak ölçüde artmıştır. ABC, Akdeniz, Ankara, Dönüşüm, Yaratım, Turkuvaz, Mİ-GE, Sanat yapım, Galeri Z, Oluşum, Nev, Siyah Beyaz, il, Kibele, Mungan, Nev Horizons, Tanbay, Pedil, Selvin, Kardelen, Armoni, Lamelta, Uluer, Odak, MOB, MAYA, Lale, Gümüş, Türkan, Gelişim, Galeri M, Galeri 2, Feyzal, Eskil gibi sanat galerileri 1980'li yıllar boyunca açılan sanat galerilerindedir. Bunlar arasından çok azı günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir. Pek çoğu çok kısa süreli ömürlerine karşın, sanatçılara sergileme olanağı sunmuş, basmış oldukları broşür ve kataloglar aracılığıyla sergilerin geçmişine ışık tutmuşlardır. 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca bankaların sanat galerileri sayısında da artış yaşanmış, yeni bankalar da galeri açmaya devam etmişlerdir. Ayrıca sigorta şirketleri de sergileme faaliyetlerinde rol üstlenmiş ve galeri açmışlardır.

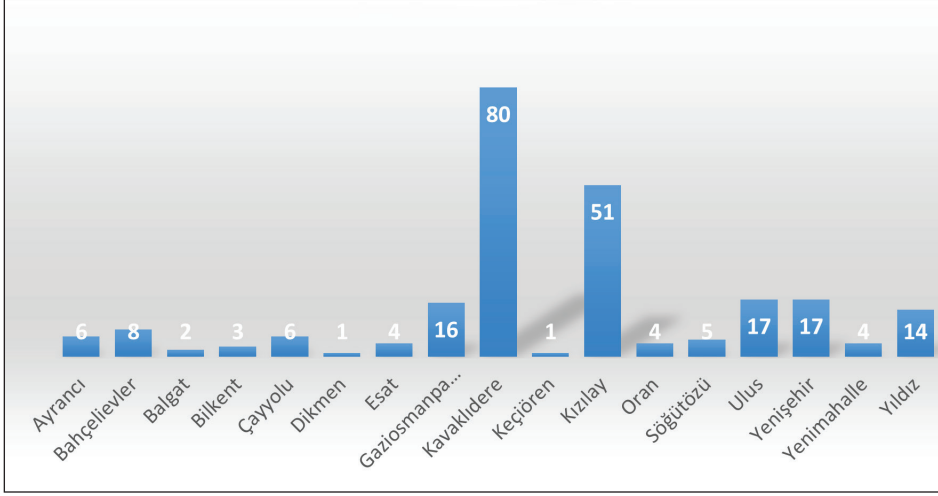
Pek çok sergi mekânı ve galeriden söz edebildiğimiz 1980'li yıllarda, galericilik anlamında vizyon geliştirilmeye başlandığı görülmektedir. Galeriler bu yıllarda, kaynaklar araştırılarak açılan, bununla ilgili donanımına sahip olan kişilerin yönettiği merkezler hâline gelmişlerdir. Sanatçı portfolyoları çalışmalarıyla birlikte sergiler için de periyotlar oluşturulmaya başlanmıştır. Galeriler, çoğunlukla kendilerine göre kriterler belirlemiş, kimi galeriler yaşlı, kimi galeriler orta ve genç kuşak sanatçılarla birlikte çalışmayı tercih etmişlerdir. 1980'lerde oluşmaya başlayan bu yaklaşımdaki galeriler, 2000 sonrasında neredeyse genç kuşak olarak adlandırabileceğimiz sanatçılara eğilim göstermiştir.

1990'larda görece daha sistemli bir biçimde sanat faaliyetlerinin yürütüldüğü Ankara, birbirini ardına açılan

fakat yine aynı süratle kapanan galerilerin, tekrar yerine yenilerinin açılmasıyla devam eden bir süreç yaşamıştır. 1990'lı yıllarda Transparan, Soyut, Toyan, Arel, Bilim Sanat, Atelier, Dora, Erenus, Artı, Karaca, Boyut, Gözde, Sera, Zon, Gürpınar, İlhan Sanatevi, İlayda, İda, Fedo, Kavaklıdere, Kıvılcım, Levni, N&S, N&N, Nefertiti, Noya, Art, Marjinal, Pınar, Piano&Piano, Yaşar, Zerdüş, Artium, Desti, Milo, Dali, Valör, Sevgi Sanat Galerisi gibi pek çok özel galeri açılmıştır. Sonuç olarak, galerilerin pek çoğunun maddi yetersizlikler nedeniyle çok kısa süre içinde kapandığını göz önünde bulundurursak, günümüze gelene kadar sanatın siyaset ve ekonomiyle olan bağının, organik yapısının pamuk ipliğine bağlı olmasından kaynaklandığı sonucu da çıkmaktadır. Bu durumun yönetici sınıfın, sanatı gereksinme hiyerarşisinde nerede konumlandığıyla alakalı olduğu düşünülmektedir.

Araştırma süresince 1950-2000 yılları arasında toplamda 272 adet sergi mekânı ve galeriye ulaşılmıştır. Şekil 21'de gösterilen grafikte toplamda 239 adet sayısal verinin semt bazında dağılımı yer almaktadır. Ancak sayısal veriye dahil olmayan 33 sergi mekânı ve galerilerinin adreslerinin bazılarının saptanamamış olması bazılarının da netlik kazanmayışından kaynaklandığını belirtmek gerekmektedir. Galeriler, genel olarak açıldıktan kısa bir süre sonra çeşitli nedenlerle kapatılmıştır. 272 adet sergi mekânı ve galerileri içinden, 153 adet galeri ve 119 adet sergi mekânı saptanmıştır. Günümüzde bu mekânların sadece 75'i faaliyet göstermektedir. Bunlar arasında 15'i özel sanat galerisidir. Diğerleri ise sırasıyla; bankalara ait 4, eğitim kurumlarına ait 13, resmî kurumlara ait 11, yabancı kültür merkezlerine ait 6, çeşitli kuruluşlara ait 12, müzelere ait 3, büyükelçiliklere ait 2, otellere ait 3, belediye kültür merkezlerine ait 2, çerçeveci ya da konsinyeye ait 2, sanatçı atölyesi ya da galerisi 1 ve diğer kuruluşlara ait 1 adet sergi mekânı ve sanat galerisi, 2000 yılı öncesinde açılmış ve günümüzde de etkinliklerini sürdürmektedirler.

1950-2000 yılları arasında sergi mekânları ve galerilerinin çoğunlukla Kavaklıdere semtinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Yoğunluk olarak Kavaklıdere'yi Kızılay semti izlemektedir (Şekil 21). Ankara'daki sergi mekânları ve galerilerin semtler bazındaki dağılımında, 1950'lilerden itibaren 10'ar yıllık süreci takip ettiğimizde, sıklıkla 1950'lerde Ulus'ta, 1960'larda Yenışehir'de, 1970'lerde Kızılay'da, 1980'lerde Kavaklıdere'de ve 1990'lar'da Yıldız'da yayılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Şekil 21. 1950-2000 yılları arasında galeri ve sergi mekânlarının semt bazında sayısal dağılımı.

Yapılan bu araştırma ile 2000 öncesi açılan mekânların % 69'unun (188 adet) tamamen kapalı olduğu, sadece % 28'inin günümüzde etkinliklerini sürdürdüğü (75 adet) tespit edilmiştir. % 3'ü (9 adet) hakkında ise şu ana kadar bilgiye ulaşılamamıştır.

Sergi mekânı ve galeri ihtiyacının artmasındaki en büyük etken Halkevleri'nin kapatılması ve yetişen sanatçı sayısının artmasıdır. Hâli hazırda Sergievi'nin de tam manasıyla ihtiyaçları karşılayamadığı göz önüne alındığında, buradan doğan boşluğu özel girişimler ve galerilerin doldurmaya çalıştığı net biçimde görülmektedir.

Sergi mekânları ve galeriler sadece bir üretimin paylaşılması olarak düşünülmemelidir. Sanatçılar ve halkın buluştuğu ve aynı zamanda sanatsal konular hakkında derin paylaşımların yapıldığı kültürel zeminlerdir. Galeriler, zaman içinde çeşitli söyleşiler, konferanslar, konser etkinliklerinin yapıldığı, sanat eğitimlerinin verildiği önemli yerler olmuşlardır. Pek çok galeri de kendisine destek olması bakımından açtığı hediyelik eşya mağazalarıyla, ülkemize yenilik kazandıran sosyal ve kültür mekân dokusuna sahip olmuşlardır.

Açıldıkları günden itibaren ekonomik zorluklar nedeniyle kısa sürede kapanmak durumunda kalan sergi mekânları ve galeriler, Ankara'da kültür ve sanat faaliyetleri açısından unutulmaması gereken zenginliklerimiz arasındadır. Sanatseverlerin hafızalarını diri tutmak maksadıyla, ulaşılan ve pek az bilinen çoğu mekânı da gün yüzüne arşiv

belgeleriyle bir arada sunmak, sergi mekânı ve galeriler tarihinin günümüze ulaştırılması bakımından önemli bir ayrıcalığı işaret etmektedir.

Buradan hareketle çalışmada, sergi mekânı ve galerilere yönelik temas kurulan pek çok merkezin sergiler ve diğer etkinliklerle ilgili arşivinin bulunmadığı, olanlarınsa ya düzensiz olduğu ya da düzenlenmekte olduğu cevabı alınmıştır. 1970'li yıllardan itibaren açılan şirket ve kurum galerilerine ait arşiv malzemesi bulunmaması gibi zorluklar yaşanmıştır. Bu nedenle araştırmanın önemli bir kısmında sanatçı ve galericilerin arşivleri taranmış ve bu arşivlerden veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırmalar için önemli görülen arşiv oluşturma konusunda bir kez daha hassasiyetle yaklaşılması gerektiği kavranabilirse, Ankara'da zaman içerisinde değişen sosyal ve kültürel ortamı anlamak için de daha fazla adım atılmış olunur.

Teşekkür

Bu çalışmanın, proje olarak araştırılması ve sunulması konusunda bana öneride bulunan ve değerli fikirlerini benimle paylaşan sayın Doç. Dr. Zeynep Yasa Yaman'a katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Çalışma verilerinin toplanması, işlenmesi ve ses kayıtlarının deşifresi konusunda yardımlarını esirgemeyen Berrin Güngördü, Melike Nur Bican ve Yunus Karakaya'ya desteklerinden ötürü teşekkür ediyorum. Projenin her aşamasında isteklerimi ve ricalarını karşılıksız bırakmayan babam Şaban Bican'a sonsuz teşekkür.

Kaynakça

50. yılında Türkiye İş Bankası [ilan]. (1973, Kasım), *Ankara Sanat*, s.6.
- Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye'nin kronolojik tarihi*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Akdeniz, H., Büyükişleyen, Z., Erzen, J. N., Kınık, Z. ve Şenyapılı, Ö. (1982). Yeni eğilimler, Vakko ve DYO yarışmaları. *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, 1(1), 25.
- Altan, E. (2014). *Sanatımızda bir dönemeç: 50'li yıllar*. Ankara: İstanbul: Edebi Şeyler.
- Ankara sergileri [ilan]. (1965). *Sanat ve Sanatçılar*, 1(5), s.2.
- Ankara'da Sanat [ilan]. (1959, 16-30 Nisan). *Yeditepe*, s. 15.
- Antmen, A. (2005). *Türk Sanatında yeni arayışlar: 1960-1980*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın Altay, S. (2021). *Erken Cumhuriyet Dönemi kültür ve sanat yaşamında Ankara imgesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bir sanat merkezinin günlüğü. (2018). Ankara: Çankaya Belediyesi.
- Ergüven Güzel Sanatlar Galerisi [ilan]. (1965). *Sanat ve Sanatçılar*, s. 2.
- Erzen, J. N. (1993). Sanat ve Ankara. *Ankara Dergisi*, 2(5), s. 110-111.
- Kaynar, M. K. (2020). *Türkiye'nin 1970'li yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önsal, B. (2006). *Emergence of art galleries in Ankara a case study of three pionerring galleries in the 1950s*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özerdim, S. N. (1961). Ressama sığınak. *Yeditepe*, 36, s. 5.
- Özkan Koç, E. ve Önal, R. Ç. (2021). 1940'lı yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara'da açtığı kültürel propaganda sergileri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 109-151.
- Özman, E. M. (2005). *Yaşandı mı acaba?* K. Giray (Ed.). İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş.
- Özsezgin, K. (1974). Bir yarışma ve bir serginin Türk resmine getirdikleri. *Milliyet Sanat*, 107, s. 19.
- Özsezgin, K. (1975). Ankara/ yeni sergi mevsimine girerken. *Milliyet Sanat*, 162, s. 24.
- Şumnu, U. ve Uluyurt, B. (2019). Ankara'nın kentsel yaşamına iz bırakmış bir mekân: Vakko Kızılay mağazası. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 175- 195.
- Pelvanoglu, B. (2009). *1980 Sonrası Türkiye'de sanat: dönüşümler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sanat Kurumu [ilan]. (2017, 26 Ekim). *Başkent*, s. 2.
- Seyhan, S. (2021). *Ankara'da sanat koleksiyonculuğu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sülün, E. N. (2018). *Türkiye'de çağdaş sanat koleksiyonculuğu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Turani, A. (1966). Doğu galerisinin açılışı münasebetiyle düşündüklerimiz. *Sanat ve Sanatçılar Aylık Plastik Sanatlar Dergisi*, 2(14), s. 10-11.
- Uşar, İ. M. (2006). *1990 sonrasında Türkiye'de video sanatı ve kimlik sorunsalı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üren, E. (1973a). Cumhuriyetimizin 50. yılına yaklaşırken. *Ankara Sanat*, (90), s. 10.
- Üren, E. (1973b). Enstantaneler. *Ankara Sanat*, 90, s. 14.
- Üren, E. (1973c). Enstantaneler. *Ankara Sanat*, 91, s. 6.
- Üstünipek, M. (1998). *Cumhuriyet'ten günümüze Türkiye'de sanat yapımı piyasası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yasa Yaman, Z. (2011). *Suretin sireti, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sanat Koleksiyonu'ndan bir seçki*. İstanbul: Pera Müzesi.
- Yılmaz, E. (2019). *Modern/çağdaş seramik sanatı: Türkiye'de seramiğin öyküsü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.